پنجابی ادب لاہور

نگران
صوفی تبسم

ایڈیٹر
حکیم ناصر

معاون
شہباز ملک
اسماعیل قلندر

Regd. L. No. 7405

Phone No. 68751, 65323

Monthly PUNJABI ADAB, Lahore

پنجابی دے مشہور شاعر

حکیم ناصر دیاں

چونویاں نظماں، غزلاں، گیتاں
دا مجموعہ

سجرا سورج

مل: ۵ روپے

ادارہ پنجابی زبان
محلہ چاہ بچھواڑہ، مزنگ، لاہور

نقوش پریس۔ لاہور

فہرست

فون نمبر ۶۵۳۲۲

ماہنامہ پنجابی ادب لاہور

جلد ۲ شمارہ ۱۰

اکتوبر ۶۱ء

نگران: صوفی تبسم

ایڈیٹر: حکیم ناصر

معاون: شہباز ملک، اسمٰعیل قلندر

ورھے لئی ۰ چھ روپے
اک پرچہ ۰ ۶۰ پیسے

محمد عبداللہ خان پرنٹر پبلشر نے نقوش پریس لاہور توں چھپوا کے دفتر ماہنامہ پنجابی ادب جتو سنگھ روڈ سنت نگر لاہور توں شائع کیتا۔

پہلی گل

اگست ۱۹۶۱ء دے پرچے وچ ڈاکٹر غلام جیلانی برق ہوراں دے مضمون بارے اساں جیہڑی گل کتھ کیتی سی اوہدے توں کجھ سجناں اپنے من مرضی دے سِٹے کڈھے نیں۔ ڈھیر سارے خطاں وچ اوہناں ساڈی اُردو بارے پالیسی دے متعلق کجھ پرتیت کیتی اے۔ سِدھی جیہی گل اے۔ پنجابی دی حمایت کرن دا ساڈا مقصد اِکّا ایہہ نہیں پئی اسی اُردو نوں کسی طرحاں وی اوہدی اصلی تھاں توں دھکا دینا چاہوندے آں۔ جے ایہو جیہا کوئی سجن پنجابی لکھاریاں وچ موجود اے تاں ساڈا اوہدے نال کوئی تعلق نہیں۔

ساڈے خیال وچ پنجابی تے اُردو وچ کوئی ویر نہیں سگوں دوناں دھراں وچوں جیہڑے اک نوں وڈیاندے تے دوجی نوں ہولا کرن دے جتن کردے نیں، اوہ قوم تے ملک دے ڈھیٹوں ویری ہین، کیوں جو اوہ آپو وچ پاڑ پاون دا سبب بن دے نیں۔ اُردو ساڈی قومی تے سرکاری زبان اے تے ساڈیاں علاقائی زباناں وچکار اک سبب اے۔ ایہدے راہیں اسی سندھی، پشتو، بلوچی تے بروہی بولن والیاں نوں اک تھاں کٹھا کر سکدے آں تے کر رہے آں۔ اتے اک دوجے نوں سمجھن سمجھاون دا کم لیندے آں۔ ایہہ ساڈی دفتری لوڑاں وی پوریاں کر سکدی اے۔ پچھے جیہے یو۔ این۔ او نے جیہڑے اعداد و شمار دتے نیں، اوہناں توں لبھدا اے پئی دنیا دیاں زباناں وچ اُردو دا درجہ ڈھیر اُچا اے۔ بھلا اجیہی زبان نوں اسی کیویں چھڈ سکدے آں جیہدی پالنا اسی اپنی رت نال کیتی ہووے، جیہدے وچ ساڈا ڈھیراں دا ڈھیر ہووے اتے علمی، ادبی تے ثقافتی سرمایہ موجود ہووے ــــ مکدی گل ایہہ دے:

(ا) اُردو دی سرکاری حیثیت نوں علاقائی زباناں دے حامی ہون دے باوجود مندے آں۔

(ب) اگے پڑھ دی تعلیم اُردو وچ ہونی چاہیدی اے، ایہدا ایہہ مطلب نہیں کہ علاقائی زباناں وچ ایم اے یا ڈاکٹریٹ نہیں ہونا چاہیدے۔ ایہہ تاں ساڈی سدا منگ رہوے گی۔

(ج) اُردو تے علاقائی زباناں نوں ودھ توں ودھ نیڑے لیاون لئی اک توں دوجی زبان وچ اوہناں دیاں ڈکشنریاں، گرامراں، لوک گیتاں تے لوک کہانیاں بارے ہونے چاہیدے نیں۔

(د) اخباراں رسالیاں وچ اجیہے مضمون نہیں چھپنے چاہیدے جیہناں وچ کسی زبان دے کیتے کرائے اتے لکھاری دے ناں تے بے علم ہون پاروں ہتی گھٹا پاون دی کوشش کیتی جاوے۔ اجیہے مضموناں دا فائدہ کجھ نہیں ہوندا سگوں ویر ودھدے نیں۔ پر ایہدا مطلب ایہہ نہیں کہ پنجابی نال جیہڑے دھرو ہوندے نیں، اسی اوہناں ولوں اکھاں میٹ لواں گے۔ پچھے جیہے [illegible] کمیشن نے جیہڑا سوالنامہ جاری کیتا اے اوہ انگریزی، اُردو، سندھی، پشتو تے بلوچی وچ چھپ سکیا اے پر پنجابی وچ نہیں؟ کیہ ایس دھرو نال ہر پنجابی پیارے نوں دکھ نہ ہویا ہووے گا؟؟

و شفقت تنویر مرزا

سُدھ سروپے

تھوڑے کو چر دی گل اے اُردو دے اک مشہور ایڈیٹر تے لکھاری نے رائٹرز گلڈ بارے ذکر کردیاں آکھیا سی "پیغمبر گلڈ نہیں بناوندے" ــــ

تے پیغمبراں نے "مورتیاں دی ایہہ لڑی" متھاں کتھاں وکھالی تے ایہدے بارے اچی آواز وچ گلاں کیتیاں۔ ایہناں "پیغمبراں" دی گنتی تے ساڈے کولوں کدی نہیں ہوئی (رائٹرز گلڈ دے پرچے "ہم قلم" دے خاص نمبر وچ چھپی فہرست وی ڈِٹھی سی پر کم حقیں بنیا)۔ پر جیہڑے اصل پیغمبر گزرے نیں اوہناں دی تعداد کوئی سوا لکھ دسی جاندی اے ــ ــ ایہناں پیغمبراں گلڈ تاں نہیں سن بنائے پر اوہناں اک دوجے بارے گلاں ضرور کیتیاں تے اوہناں نوں پیغمبر من کے آکھیا کہ اوہ وی اسے سلسلے دیاں کڑیاں نیں۔ اوہ کسے علاقے وچ ہوئے نیں۔ اوہناں دیاں رنگاں وچ وکھو وکھ ہون سن۔ اوہناں دے رنگ روپ وکھرے وکھرے سن تے سب توں وڈی گل ایہہ سی اوہناں دیاں زباناں وی وکھریاں سن۔ ایہناں کجھ وکھو وکھ ہونے دے وی اوہ اک سن۔ اول تے آخر تک اک۔

ایس لئی جے اوہناں دا پیغام، اوہناں دا مشن اک سی۔ ادیباں دا مشن وی اک سمیا جاندا اے۔ اک ہوندا اے۔ اوہ کسے ملک وچ ہون، کسے زبان وچ لکھدے ہون، کسے سیاہی نال لکھدے ہون ــــ ایہدا کوئی فرق نہیں پیندا ــــ کیوں جے اوہ انسانیت دی زبان بولدے نیں۔ انسان دے دل دیاں دھڑکناں نوں ریکارڈ کرن والے ادیب تھرمامیٹر دے بھیجے ہوئے ہندے کسی وی زبان وچ ہو سکدے نیں، پر تھرمامیٹر ساری دنیا وچ اکو جیہا ای اشارہ دسدا اے۔ انسان دے جسم دی گرمی بارے اوہ ویلے تے حداں دا پابند نہیں ہوندا ــــ تے پیغمبراں وانگوں تھرمامیٹر وی اک دوجے دی تصدیق کردے نیں۔ جے تصدیق نہیں کردے تے سمجھو اوہ خراب نیں۔ اوہناں دا پارہ ٹھیک کم نہیں کر رہیا۔

اَج جاپدا اے جیویں ساڈے ایتھے وی پارہ صحیح نہیں کم کردا۔ کیوں جے ایتھے "پیغمبر" اک دوجے دی تصدیق نہیں کردے ..... اسی اوہناں نوں "پیغمبر" تاں بنا دیندے آں تے اوہناں توں نویں ادبی فلسفے "وجودیت" دے لیڈر ادیب سارتر دا ایہہ جملہ وی لے دیندے آں کہ "انسان اپنے سارے کماں بارے اپنے سامنے جوابدہ اے تے اوہ انسان دے اوہناں کماں بارے وی ذمہ دار اے جیہڑے اوہدے توں سوا ہزاراں کوہاں تے ہوندے ہون" ــ ــ پر اوہ ایہہ ذمہ داری قبول کرن توں انکار کر دیندے نیں ــ ــ ــ علامہ اقبال مرحوم نے آکھیا سی کہ شاعر قوم دی اکھ ہوندا اے۔ اقبال دی شاعری اقبال دے "اکھ" ہون بارے گواہی دیندی اے پر اوہدے مگروں ..... کہن نوں تاں "سماجی شعور" رکھن والے لکھاری اگے آئے ــ ــ کیہ اُردو تے کیہ پنجابی تے کیہ دوجیاں زباناں ــ ــ پر ایہہ قوم دے انسانیت دیاں کیہو جیہاں "اکھاں" نیں، ایہدا اندازہ کسی آئی سپیشلسٹ دے بغیر

دی قسمی بڑی آسانی نال لا سکدے او ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ !
انج لگدا اے "اکھ" نوں روگ لگ گیا اے ـــ اگے پچھے سچے کیتے تے ایہ مخطے سمجھاں پاے
۔ ۔ ۔ کیوں جو ایس "اکھ" دے آگے پردے تان دتے گئے نیں۔ کیہ اک طبقے تے ایہدا الزام
نہیں لایا جا سکدا۔ کیوں جو ایہدی ساری ذمہ داری تاں ادیباں اتے اے جنہاں نے اک دوجے دے
"سچا" ہون دی گواہی دین توں انکار ہی نہیں کیتا، اک دوجے نوں جھوٹا آکھن تے ثابت کرن دی ہر
لا دتا اے ۔ ۔ ۔ دم دم اکو ای کوشش کیتی گئی اے۔ جیہڑا اٹھیا اے اوہنے کیہا اے "میں تو حق،
میں جو کہندا آں اوہو زبان اے، باقی سب کوڑ اے" ۔ ۔ ۔ تے ایس "میں" دی گولی کیناں زنگاں
والی شکر تے کیناں زہراں نال بنی ہوئی اے ۔ ۔ حضرت آدم توں لے کے ایس زمانے دے آدم
زاد تک سب نوں پتہ اے اپر آدمیاں دے "پیغمبر" بھانویں کیہے تھاں، کسی ویلے اکیلے جیہے
وچ ہون، ایس "میں" دی گولی نوں نگل رہے نیں تے دوجیاں نوں مجبور کردے نیں کہ اوہ وی ایہو
نگلن تے جے ہو سکے تے ایہو جیہیاں گولیاں دوجیاں نوں کھوان ۔ ۔ ۔ "میں" کیہہ کجھ آکھدا اے،
زبان، حدبندیاں، گھاٹے دے سودے وچ (ادب بڑا گھاٹے دا سودا اے ـــ جیویں مسلمان ہونا
گھاٹے دا سودا اے) نفعے دی خواہش ۔ ۔ طاقت تے اختیار حاصل کرن دی تمنا ـــ تے پتہ نہیں
ہور کیہہ کجھ ۔ ۔ تے ایس "میں" دے چکر وچ ساڈے "جھوٹے سچے پیغمبر" بھل جاندے نیں کہ پیغمبر
دا عشق تے اک ہوندا اے تے اوہ اک دوجے دے عشق نوں اگے ودھاندے نیں تے اک دوجے دے
سچا ہون دی گواہی دیندے نیں ـــ!

ادیب گھر بناون یا نہ بناون، ساڈوں ایہدے بارے کوئی خاص گل نہیں کرنی ـــ ساڈوں تے صرف
ایہ گل کرنی اے ۔ ۔ یا کہہ لو جے پچھنی اے ـــ کہ ادیب اپنے آپ نوں "پیغمبر" دا درجہ دیندا اے؟
اوہ سمجھدا اے کہ اوہدے سینے وچ الہام تریل دے موتیاں وانگوں سہج سہج ڈگدا اے ۔ ۔ ۔ ؟
تے تریل دے ایہہ موتی کل جہان وچ اکو رنگ روپ دے ہوندے نیں ـــ؟ تے اوہ اپنی "اکھ" اتے
آپے پردے وانگوں رتی کے دوجیاں دے موتیاں نوں زنگار نہیں آکھدا ـــ؟ اک دوجے دے
بارے "سچا" ہون دی گواہی دیندا اے ۔ ۔ ۔ ؟

ایہہ کوئی نواں سوال نہیں ـــ ایتھے ازلوں چلے نیں تے اوہدر ساڈے نال ٹرن گے ۔ ۔
پر ایہناں دا احساس مختلف وقتاں وچ وکھ وکھ رہیا اے ـــ اج ایس گھڑی وچ جد "سرخ" تے
"سفید" اک دوجے ای نہیں، رب دی بنائی ساری دنیا نوں لیراں لیراں کرن تے ہوئے نیں تے بالنگ
سمندر تے بحرالکاہل وچ ہون والے دھماکیاں دی دھوڑ ہمالیہ دی کھوہ وچ بیٹھے ہوئے سادھو
تائیں وی اپڑدی اے ۔ ۔ ۔ ایسے ویلے ادیباں دے سامنے ایہہ سوال راہ مل کے کھلو گئے نیں ۔ ۔
اپنے گھر دی منیری نکرتوں لے کے تے چمکدے چن تائیں اک ویلے وچ نظر جاندی اے۔ اوہناں دی
نظر جیہڑے اپنے آپ نوں "پیغمبر" اکھواندے نیں اپر اک دوجے دے "سچا" ہون دی گواہی ایس

نی نہیں دیندے کہ :-
"فلاناں گورمکھی وچ لکھدا اے تے اسی فارسی خط وچ لکھدے آں"
"فلاناں پنجابی وچ لکھدا اے تے اسی اردو وچ لکھدے آں"
"فلاناں کالی سیاہی نال لکھدا اے تے اسی نیلی نال لکھدے آں"
"فلاناں جماعت دا ممبر نہیں ایس لئی ساڈے وچوں نہیں" ۔!
ہوراں زباناں دے ادیب ایہناں سوالاں دا جواب دین یا نہ دین ـــ پنجابی ادیباں لئی ضروری اے
کہ ایس ویلے ۔ ۔ جد اوہ لمی نیند پچھوں جاگے نیں ـــ اکھاں کھولن ـــ تے دلاں دے اردگرد
لگیاں ہوئیاں کوڑے دیاں میکاں نوں بجھا دیون ۔ ۔ اوہ پنجابی اکیڈمی وچ نیں یا رائٹرز گلڈ وچ
پنجابی پرھا وچ نے یا پنجابی ادبی سوسائٹی وچ ـــ سبھناں نوں اک آواز ہو کے "بلھے" دی آکھی
گل اگے ودھائی چاہیدی اے کہ :-
"اکو الف مینوں درکار!"
کیوں جے ایس "الف" وچ دوویں جہان لکے ہوئے نیں ـــ کم ایہناں نوں لبھناں اے ـــ
رب نے شید حضرت آدم دے ذمے وی ایہو کم لایا سی ـــ!!

ساڈے نویں لکھاری دی نویں تحریر

منصور قیصر

رشیدہ سلیم سیمیں

ست سال دے وچھڑے ہوئے اک موسمِ بہار دی گل اے :
یونیورسٹی اورینٹل کالج لاہور دے لان وچ لگے ہوئے بڈھے بوڑھ تے جوان سبز پتّے گُتھا پلوند
ہوئے جی جان نال بہار دا سواگت کر رہے سن تے تھلے اک بنچ تے بیٹھے اس کالج دے کجھ پرانے ودیارتھی
انٹر کالجیٹ مشاعرہ کراون دا پربندھ کر رہے سن۔ اوہناں چوں اک میں وی سان۔
مشاعرہ بڑا گج وج کے ہویا تے اس رات اک نویں آواز سنی جیہنے ساریاں نوں موہ لیا اوہ آواز
رشیدہ سلیم سیمیں دی سی۔ ہر کوئی اک دوجے نوں ویکھدا تے کہندا ــــ "ایہہ کون ہے، پہلاں تاں
نہیں ویکھیا"۔ پتہ لگا گارڈن کالج راولپنڈی دی ودیارتھن اے۔ میرے اک بیلی نے مینوں وکھی وچ
اک ماردیاں ہویاں کہا "ایہو جیہی بھرویں شاعری ایہہ کڑی نہیں کرسکدی۔ کسے کولوں لکھوائی ہوئی سُو"
پر میں کوئی رائے نہ دتی، اوہ اپنی تھاں ایس لئی سچا سی کہ ایہو جیہے مشاعریاں وچ عموماً ودیارتھی
اپنے استاداں کولوں نظماں وغیرہ لکھوا لیاوندے نیں۔ سچی گل اے میں سیمیں دے ٹھکویں شعراں کولوں بڑا
متاثر ہویا تے جھینپ دے باوجود میں اوہدے نال گل کرن توں نہ رہ سکیا۔
گل آئی گئی ہوئی۔ میں دانا چُگا کمان لئی صحافت دے پنجرے وچ کدھر کدھر خجل خوار ہوندا ہویا پنڈی
اپڑ گیا۔ اس تن چار ورھے وچ کدی کدی سیمیں دیاں اردو غزلاں کسے نہ کسے رسالے وچ میری نظر توں
لنگھدیاں رہیاں، پر پنڈی آکے مینوں منو بھائی کولوں پتہ لگیا کہ رشیدہ سیمیں نری پکی اردو دی شاعرہ نہیں
سگوں پنجابی دی ڈاڈھی سچی ادیب اے۔ ایہہ کھوج اجے لگیا کہ میں، منو بھائی تے شفقت تنویر مرزا پنجابی
زبان بارے بڑے جذباتی ہو ہون پاروں فیصلہ کیتا کہ "پنجابی مجلس" بنائی جائے جیہدے وچ بلاناں لئی جدوں
فہرست بنائی گئی تے اوہدے وچ سیمیں دا ناں وی سی۔ مینوں بڑی حیرانی ہوئی پنڈی وچ رہندے دو ورھے
بیت گئے پر میری سیمیں نال ملاقات نہ ہوسکی۔ میں اوہدیاں پنجابی نظماں پڑھدا رہیا۔ مینوں رنج محسوس
ہوندا جیہڑی کپل وستو وچ جنم لین والی شاکیہ منی دی آتما نے پنجابی شاعری دا روپ دھار لیا اے۔ کدی
اینج جاپدا جیویں ایراوتی نے چندر بھاگ دیاں لہراں وچ۔ جگتی ہوئی پنجاب دی اولڑی آواز نے لفظاں دی
چولی پا لئی اے۔ یا ایہہ ایہو جیہی آواز اے جیہنوں مدتاں پہلوں سرسوتی تے دریشودھن نے پروان چڑھایا سی
تے اج اس نے اپنی دھرتی دے دکھاں لئی سب کجھ چھڈ دتا اے۔ سیمیں دے دو بول مینوں
حالی وی یاد آرہے نیں۔

جھوٹے ہاسے ہس ہس ٹُٹ گئے
بھانبڑ سینے والا ہور مچ پیا اے،
لوکی کہندے نیں سارے دکھ مُک گئے،
اسی جھم رم زلفے دا رکھیا اے!!

اک دن اک محفل وچ سیمیں دا تذکرہ ہو رہیا سی:

اک نے کہیا: "چھڈو جی، اوہ وی کوئی شاعرہ اے۔ شعراں وچ بڑی ننگی گلاں لکھ دی اے!"

دوجے نے کہیا: "بڑی بیباک اے۔ ہر اک نال بے تکلف ہو جاندی اے۔ ایہو جیہیاں سوانیاں نوں اپنے گھر نال کوئی دلچسپی نہیں ہوندی ــــ!"

تیجے نے کہیا: "اوہ سچی گلاں کردی اے تے تہانوں کوڑیاں لگدیاں نیں۔ میں تاں اوہنوں "امرتا پریتم" کولوں گھٹ نہیں جاندا ــــ!" میں کوئی گل نہ کر سکیا۔

مری دے اچے اچے پہاڑاں توں تلکے ہوئے کالے شاہ بدل ڈانواں ڈول پھر رہے سن۔ برفاں نال بھاری ہوئی ہوا پیاں بھجار ٹر رہی سی۔ میں تے تاج سعید، رشیدہ سلیم سیمیں دے اک نکے جیہے ڈرائنگ روم وچ بیٹھے ساں۔ چاروں پاسے موروں پکھاں وانگ کتاباں وکھری پئیاں سن۔ سیمیں کتاباں دی تھاں گھر دیاں گلاں کر رہی سی۔ اپنیاں بالاں دیاں، کھان پکان دیاں، کپڑیاں دیاں، الاٹمنٹ دیاں، سلیم دیاں (سلیم تے رشیدہ دی اک دوجے نال محبت ویکھ کے یقین ہو گیا کہ پیار محسوس وی کیتا جا سکدا اے)۔ مینوں اوہدیاں گلاں توں جاپیا ای نہیں سی۔ کہ اوہ رشیدہ سیمیں اے جیہنے نظم "رتھاں دا میل" کہی اے تے جیہدا پہلا بند اے:-

کھول دلاں دے جندرے ماھی اج نہ بوہے ڈھو
جندڑی جھوٹے پیار ہلارے ساہواں دی خوشبو!
رج کے گلاں کر وے ماہی دل وچ ہے جو جو،
خبرے کدوں ہووے گا تیرا میرا میل!

دیال سنگھ کالج لاہور دے سابق وائس پرنسپل خادم محی الدین دی دھی مشہور سٹیج اداکار ضیا محی الدین دی بھین تے سکولاں دی سپرنٹنڈنٹ رشیدہ سلیم سیمیں بڑی گھریلو تیویں اے پر اوہ صرف کپڑے دھون تے ہانڈی روٹی کرن والی گھریلو سوانی نہیں۔ سگوں اجیہی باغی روح وی اے جیہڑی اپنے سماج دیاں مردہ روائتاں، بیمار قانون اتے ڈھیندے اصولاں نوں جڑھوں مکان لئی بے قرار اے۔ اوہدے ایہو جیہے انقلابی خیالات جدوں اوہدی شخصیت تے اثر انداز ہوندے نیں، ویکھن والے ایہہ کہندے نیں کہ اوہ بڑی بیباک عورت اے۔

رشیدہ نے دسیا: "ہر اک نوں میرے بارے غلط فہمی ہو جاندی اے۔ میں ہر اک نال اس خلوص نال ملنی آں جس خلوص دی مینوں ایس دھرتی وچ تلاش اے ــ!"

اوہنوں ہر فنکار نال محبت اے۔ اوہ ہر فنکار دی عزت کردی اے۔ میں اوہنوں مری دی مال تے

دو دو ورھے تیکر فنکاراں نال ادب تے فلسفے تے بحث کردے ویکھیا اے (خورے کیہ گل اے رشیدہ پنجابی ادب تے گل بات وی اردو وچ کردی اے) کجھ آکھدے نیں کہ پنجابی دی تھاں اردو وچ بھرپور شعر کہندی اے۔ پر مینوں اوہدی پنجابی نظماں، غزلاں اتے گیتاں وچ جیہڑا تجربہ، واقعیت پسندی، جمالیاتی احساس، مابعد الطبیعاتی سہاریاں توں فرار دسدا اے، اوہ اوہدی اردو شاعری توں اولڑا، بھرپور تے جاندار اے۔ اوہ کدی ایہو جیہی چیتر کاری کر دی اے جیہدے وچ ترشول تے زندگی دے دکھ، کنول دے سنگھاسن تے اگ دے ستون دسدے نیں تے کدی جنم جنم دی وچھڑی ہوئی مٹیار، اوہدیاں ہوکاں تے اوہدیاں آوازاں جاپدیاں نیں۔ اوہدے وچ جسم دی خوشبو تے نرمی وی اے تے خیالاں دی پہاڑاں ورگی سختی وی۔ کدھرے شامت تے موج اے تے کدھرے حرکت، طاقت، آزادی تے زندگی دی شدید کیفیت، اڈ دیاں ہوئیاں تے چیکدی ہوئی آواز وی تے خلا وچ اپنے آپ نوں لبھدی ہوئی سنگیت کلتا وی لبھے۔ کل دی گل اے جد پنجابی شاعری نے اک نواں جنم لیا اے تے اوہنے ادب وچ بدلیاں ہوئیاں قدراں دا ساتھ دتا اے۔ بڑی چھیتی ای پنجابی نے ایہہ منوا لیا اے کہ اوہ مردہ زبان نہیں سگوں ترقی یافتہ زباناں وچوں اک زبان اے جیہنے اردو نوں اپنی گود وچوں جنم دتا تے ہندی وچ روح پیدا کیتی۔ اج اس زبان وچ جیہڑا ادب تخلیق ہو رہیا اے اوہنے اپنی عظمت منوا لئی اے۔ ایہہ عظمت پیدا کرن والے اوہ جیالے کلاکار نیں جیہناں دنیا دا ادب کھنگالیا اے تے فیر اپنی زبان دے سینے وچ اک نویں جوت لگائی اے۔ ایہہ ایسے ای زبان دا اعجاز اے کہ اس نے ہندوستان وچ امرتا پریتم تے پاکستان وچ رشیدہ سیمیں جیہے کلاکار پیدا کر دتے نیں۔ ایہہ دوویں سوانیاں اجوکی شاعری دے دو ایہو جیہے تھم بن گئیاں نیں جیہناں نوں آون والا وقت کدی وی نہیں ڈھا سکیگا۔ رشیدہ سیمیں دی اک نظم "اڈیک" اے جیہدے وچ اوہ کہندی اے:

دیوے دیوے وچ اگ بتی بلدی اے
لاٹ لاٹ وچ رات چپ ڈھلدی اے
تارا تارا اڈیکاں کردا اے،
چن اگے اگے راہواں تکدا اے!
میرے گھر دی ہر شے مہکدی اے،
آس سجری گاندی نہکدی اے!
پلا بن کے اکھیاں تکدا اے،
کدی پیار وی ہار کے تکدا اے،

جیہڑا پیار دی جوت رشیدہ دے من وچ جگ جگ کر رہی اے اوہ اکلی وی اے تے اجتماعی وی۔ اوہ کدی وی مایوس نہیں ہوندی، اوہدا پیار تھک کے وی نہیں ہاردا۔ اوہ اپنے پیار وچ کھلی وی بندی اے تے فیر وی:

ایس کملی نوں ڈر وی لگدا اے،

(صفحہ ۱۶ دیکھو)

ایہنے ڈبیاں بیڑیاں تاریاں نیں

ایہدا لوں لوں اگ وچ سڑدا اے،

ایہنے کس کس کے دھراں ساڑیاں نیں!

رشیدہ سلیتین کسے نظریاتی گروپ دی قائل نہیں۔ اوہنوں جس پاسے وی سچائی، جوت تے بھلائی لبھدی اے، اوہ ادھر ہی اپنے فن دی جھولی پھیلا چھڈدی اے۔

رشیدہ شاعرہ نہ ہوندی تے اوہ میری اجیہی بھین سی

جیہڑی بڑی اچھی ٹیبل کلاتھ تے تکیے دا غلاف بناوندی تے کہانیاں سناوندی۔"

~~~~~~~~

بقیہ "واراں دے پاتر"

دوہی قسم دے پاتراں تے نقشاں پائیاں جاوندیاں نیں۔ اوہناں دی نندیا کیتی جاوندی اے۔ گل کیہ پنجابی واراں وچ ایس دھرتی دے اوہناں انکھی بالاں دا دیوا لبھدا اے جیہڑے آپ تاں رب نوں پرو کے پیارے ہو چکے نیں، پر دیس دا اک اچھا دیوا جگا گئے نیں جیہڑا رہندی دنیا تائیں رو دیندا رہوے گا۔

محمد آصف خان

واراں دے پاتر

پنجابی زبان وچ "وار" لفظ کئیاں معنیاں وچ ورتیا جاندا اے۔ جیویں ویر کڈھنا۔ حملہ کرنا، سٹ مارنا، لڑائی وچ گھیرا پا کے دشمن مارنا۔ بدلہ لینا، قربان کرنا وغیرہ۔ پر ادب وچ اوس لمیری نظم نوں آکھیا جاندا اے جیہدے وچ کسے تاریخی واقعہ نوں رچیا گیا ہووے جیویں نجابت دی "نادر شاہ دی وار"، پیر محمد دی "چٹھیاں دی وار"، شاہ محمد دی "سکھاں تے انگریزاں دی لڑائی"، اگرا دی "حقیقت رائے دی وار" وغیرہ وغیرہ۔ ایہناں توں وکھ "وار" دی اک ہور وی شکل اے۔ جیویں: گورو نانک جی دی "آسا دی وار"، گورو گوبند سنگھ جی دی "چنڈی دی وار"، بھائی گورداس دیاں "۴۱ واراں" وغیرہ۔ ایہہ انسان دے من اندر وسے ہوئے کام کرودھ، لوبھ، موہ تے ہنکار بارے ہوندیاں نیں۔

پرانے زمانے وچ جد کوئی بندہ اپنے ٹبر، قبیلے، پنڈ یاں علاقے دا ویر کڈھن لئی یاں کوئی ویری مل مارن لئی یاں اپنے نیت نال چڑھ کے آوے، ویری دا وار روکن لئی اپنے ساکاں، سنگیاں تے بیلیاں دی واہرے کے میدان وچ نتر تے اپنی بہادری دے جوہر وکھاوندا۔ اوہدے مراسی، ڈوم یاں بھرائی اوس لڑائی وچ اوہدے نال ہوندے سن۔ جد لڑائی مک جاندی تاں ایہہ لوک اوس لڑائی دیاں نظماں بنا بیٹھدے۔ کیوں جو ایہناں نظماں وچ واراں یاں واہراں دے وار کرن اتے ویریاں دے ہوئے واراں نوں گھڑ گھڑ مضمون دا دیوا آوندا۔ ایہہ دسیا ہوندا سی کہ کیویں واہراں کٹھیاں ہو کے نکلیاں۔ کیویں اگلیاں اتے حملہ ہویا تے وار کیتے۔ یاں کیویں اگلے گل آپے تے ایہناں سورمیاں نے اوہناں دے واراں نوں ٹھلیا تے ناکام کیتا۔ ایس پاروں ایہناں لمیریاں نظماں دا ناں ای ہے گیا کہ ہن تائیں "وار" ای تریا آرہیا اے۔

جیویں جیویں مڈھ قدیم توں ساڈے ملک تے نت ہوندے رہے تے اجیہے دے ولیسنگ واہراں نوں روکدے رہے، اجیہے دے جانباز سورمے شاعر ایہناں دیاں واراں رچدے رہے۔ کدی ویلا سی جد ہر خاندان دا اک اپنا مراسی ہوندا سی جیہڑا خاندان دے وڈے وڈیرے یاں اگلے دیاں واراں جوڑدا سی تے یاد رکھدا سی۔ ایتھے لڑائیاں ویلے اوہدے پتر پوتریاں نوں سنا کے جاں شیری دیندا سی۔ یاں فیر خاص خاص موقعیاں اتے اوہناں دے دل پرچاوے لئی گا کے سناوندا سی۔ پر ویہویں صدی دی ان گھیلی تے لیندی تہذیب دے زور پھرن نال گھٹ گئے شوق پاروں بہتوں ساریاں واراں الوپ ہو گئیاں نیں تے ہوندیاں جا رہیاں نیں۔

واراں عام طور تے آزاد نظم وچ ہوندیاں نیں۔ پر ایہناں نوں کجھ اجیہے انداز وچ پڑھیا جاندا اے پئی گھٹ ودھ وزن دا پتہ نہیں لگدا۔ کجھ واراں راگاں وچ وی نیں۔ جیویں "آسا دی وار" آسا راگ وچ اے یاں۔ گرو گرنتھ صاحب وچ درج ۲۲ واراں وکھ وکھ ستائیں دا راگاں وچ نیں۔

"وار" دی زبان بڑی دل کھچویں تے زور دار ہوندی اے۔ اتے مضمون اپنا ٹھرو تے نتیجہ دا ہوندا اے پئی دل وچ دھسدا چلا جاندا اے۔ ادبی نکتہ نگاہ توں ویکھیا جاوے تاں واراں اوس ویلے دی زبان تے رسماں رواجاں اتے بڑا ہرا
~~~~~~~~

جاندا پاؤندیاں نیں۔ اتے ایہہ وی پتہ لگدا اے پئی پنجابی زبان کیہڑے کیہڑے پڑاواں وچوں لنگھ کے پچھلی صدی تے موجودہ شکل وچ آئی اے۔

ہُن تائیں ساہنوں جنہاں 'واراں' لبھیاں نیں، سوائے 'حقیقت رائے دی وار' تے 'چٹھیاں دی وار' دے اوہناں وچ کوئی وی سکھ پاتر نہیں ابھردا۔ جیویں جیویں ڈراما دا نقشہ بدلدا جاندا اے، دکھ وکھ پاتر آوندے نیں تے اپنا رنگ چاکے ٹرے ہوندے نیں۔ ایس دے دو ای کارن ہو سکدے نیں یاں تاں ایس پاروں کہ سکھ واراں ڈاڈھیاں ٹُریاں دی زبان سن، تے ذکر نقل کیتیاں گئیاں نیں۔ ہو سکدا اے وار رچن والے یاں تاں اپنے سماج دی پوری شخصیت واضح کیتی ہووے پر سیں دے ہیر پھیر نال اتے واراں دے لیکھ بسیکھ چھپن نال ایہناں وچوں بہوں سارے شعر غائب ہو گئے ہوون۔ دوجی گل ایہہ وی ہو سکدی اے پئی اوس شاعر نے پاترامالدی نوں وادھو سمجھ کے ہتھ ای نہ لایا ہووے تے واراں دیاں دکھ وکھ، جھاکیاں وکھاون نوں کافی سمجھیا ہووے۔

سنجابت دی 'نادر شاہ دی وار' سکھ واراں چوں سرکڈھ اے۔ پر ایہہ اج تائیں مکمل صورت وچ نہیں لبھ سکی آخری واری ایہہ وار ماہنامہ 'پنجابی ادب' دے دسمبر ۱۹۶۰ء دے پرچے وچ چھپی اے۔ ایہدے کل ۵۵ بند دتے گئے نیں۔ ایہہ ساری پڑھ جاؤ نادر شاہ دا کردار کتے وی نہیں ابھرے گا۔ جس بادشاہ نے اپنے ویلے وچ ادھی دنیا وچ تھرتھلی پا دتی سی ایتھے اک بادشاہاں وانگوں پچھے بیٹھا تاراں ہلاوندا اے۔ ہور کجھ نہیں کردا۔ ایتھے جاپدا اے سنجابت نادر شاہ نوں اک دلیر تے ظالم ای منّدا اے۔ اپنا نائک نہیں۔ محمد شاہ دے اوہ سوال کا نہیں سی لکدا کیوں جو اوہنے اپنے ملک دی عزت نوں مٹی گھٹے وچ رولیا سی۔ سنجابت دیاں ہمدردیاں اوہناں بہادراں تے سورمیاں نال نیں جیہڑے اپنے ملک دی حفاظت لئی جان ہوودے نیں۔ جہلم تے گجرات دے راہ وچ "سید تے دلو" راجپوت نادر شاہ نال ٹکر لیندے نیں تے سنجابت اوہناں دے سِر اسمانی سایہ دسدا اے، اوہ منظفرخان دے جتن گاوندا اے جیویں اے۔

منظفر گھوڑا چھیڑیا، رن شیر ڈُردھا،

اوس برچھیاں پڑ سنبھالیاں، تپ غصے رِدھا،

اوس ماریا قاتل قتل نوں، تک سینے بِدھا،

جھکن، ہن، کلیجے، اُنجیاں، لے نقرچھدا،

مرغ جیویں کباب یاں، چا سیخیں وِدھا!

سرخون سپاہ ہزار دا، منظفر کڈھا!

اک ہور جھاکی ویکھو:

منظفر گھوڑا چھیڑیا، مُڑ دوجی واری،

اوس دھرو میاتوں کڈھیا، تُک بیشماری!

اوس دی واڈھ وانادوں تِلی، استاد سواری،

اوہ اُٹّھے: زرہ بکتراں، رت پیوں ہاری!

اوس شاہ ترا چہ نوں چھنڈیا، سر لگی کاری،

اوس جدا کیتی وڈھ کھوپڑی، سینے مغز اتاری،

جیویں ہانڈی ٹُٹی پھیڑدی، ڈِگ ہتھوں بھاری!

جیویں مکّی ببھنی گجری، چا دہیں کھلاری! (عدد ۵۵)

سنجابت شاداد خان تے خان دوراں دے گُن گاوندا اے۔ جیہڑے اپنے دیس دی حفاظت کردے کردے شہید ہو گئے۔ ایہو ای نہیں کہ اوہ مسلماناں دے ای جس گاوندا اے۔ ساڈا ملک پنجب ولایت کہن والے رائے بھوپت نوں وی اوہ نہیں بھُلیا جیہنے باہروں آئے واہرو دا ڈٹ کے مقابلہ کیتا سی:

رائے بھوپت، کھڑا ونگارے، سارے پنتھ نوں

دنیا ہے چار دیہاڑے، اکھیر ک جیونا

جو لکھیا کیتا کرے، سو بیتو ورت سی،

قسمیں ہو بوہت گزارے، سارے تھرمرو

کرن فقتیر تیارے، آؤن جنگ تے،

جیویں شیر مارن بھبھکارے، ہینجن مارتے،

جیویں جھپن باز طرارے، ویکھ شکار نوں،

اوہ دیوں کھول بھنڈارے تیغاں واہ کے

جنّت لشکر سارے، واگر وجبے ٹراں!

سنجابت وانگوں شاہ محمد دی وار سکھاں تے انگریزاں دی لڑائی وچ وی کوئی کردار نہیں ابھردا۔ شاہ محمد نے اپنی وار وچ ۱۸۳۹ء توں ۱۸۴۶ء تائیں دے واقعات نوں اک سچے مورخ وانگوں لکھیا اے۔ جیتھے اوہ انگریزاں دیاں چالاکیاں، سازشاں تے رشتے دوائیاں تے سٹ ماردوں نہیں مُڑدا۔ اوہدا ایمان اے پئی جے ایتھے غدار نہ ہوندے۔ تاں جیویں شام سنگھ اٹاری والا، تیجا سنگھ، رنجودھ سنگھ، خضر علی، ماکھے خاں، سلطان محمود تے الہی بخش پتول نے بہادری دے جوہر دکھائے۔ انگریز ایس پاک دھرتی اتے اپنے ناپاک قدم نہیں رکھ سکدے سن جد باہاں بھجکیاں دا کوئنجا نال مقابلہ ہویا:-

اودھر آپ فرنگی نوں بھاجڑ پئی، دوڑے جان گورے دتی کنکڑ میاں،

چلے توپخانے سارے گوریاں دے، مگروں ہوئی بندوق دی بھچڑ میاں!

لے جائے، دیا کے خبر وقی، دندیں ہو بیٹھی تھیری رنڈمیاں،

شاہ محمدا! ویکھ میدان جا کے، لدی گوریاں دی پئی جھنڈ میاں!

جیتے شاہ محمد میاتوں بھجن والیاں دی نِندیا کردا اے ——

خوشی وسدا شہر لاہور سارا، سکھوں خوشیاں ہتھ جھیرا آئے۔

شاہ محمدا! کہندے نیں لوگ سارے، سنگھو جی تسی چنگیاں ہوریاں پا آئے۔

اوتھے اوہناں بہادراں نوں وی نہیں بھلدا۔ جنہاں جنگ وچ ودھ کے تلواراں ماریاں ہوندیاں نیں جیویں:——

اتیاں پڑ قلاں پیڑے کے توپخانے، اگوں سنگھاں نے ہاسنے توڑ سُٹے۔

میوا سنگھ تے ماکھے خان ہوریں سدھے۔ جے تی زنگی دے موڑ سٹّے
شام سنگھ، سردار اٹاری والے، بند شستروں جوڑ وچھوڑ سٹّے!
شاہ محمدا! سنگھاں نے گوریاں نے، وانگ نمبوآں لہو نچوڑ سٹّے،

جیویں کہ میں پہلے دس آیا آں دو ای واراں ایہیاں جن جنہاں وچ سکھ پاتر ابھردے نیں۔ اوہناں وچوں کم اے "پیر محمد دی "چٹھیاں دی وار"۔ جیہدے وچ [illegible] توں [illegible] تیکر دے واقعات نوں الیکیا گیا اے۔ ایہناں دناں وچ ایتھے ابتری پھیلی ہوئی سی۔ جیہدی واہ لگدی سی اوہ دوجے دا علاقہ سانبھوں ڈھل سی نہیں کردا۔ احمد شاہ ابدالی اپنا آخری حملہ کر کے پرت چکا سی۔

ایس وار وچ دو مکھ پاتر چٹھیاں دا سردار غلام محمد تے مہاراجہ رنجیت سنگھ دا پیو مہاں سنگھ سبھ تے چھائے ہوئے نیں، ایہناں دوہاں سرداراں وچ نکیاں وڈیاں لڑائیاں توں وکھ دو وڈیاں جنگاں جیویں جنگ سید نگر ([illegible]) تے جنگ منچر ([illegible]) فیصلہ کن ہوئیاں سن۔ مہاں سنگھ بارے پیر محمد دسدا اے۔

بے لشکر فوجاں اوس نے سنگھواں ہجھٹے
عاقل کوئی نہ چھڈیا، اوس سبھے توڑے
تے فتح ہووے از غیب حتیں اوہ جت ول دوڑے
تے جیہا کوئی نہ جمیا، مونہہ اوس دا توڑے۔

پر غلام محمد دی اوہدے لئی گھٹ نہیں سی:۔

تے اوس دی کیتی گل نوں کوئی مول نہ پھیرے
تے بادشاہی دے سلسلے سبھ اوس دے ڈیرے
تے جیہا کوئی نہ جمیا جو اوس نوں چھیڑے

چٹھیاں دا سردار غلام محمد اک بہادر دل گردے والا، پر ہٹھ جیہا جوان سی پر اوہدے مقابلے تے مہاں سنگھ اک پرانا تجربہ کار تے مکار سردار سی۔ جد اوہنے ویکھیا پئی غلام محمد دنوں دن ترقی کردا پیا اے۔ جیہڑے کجھے واہ لگدی اے نواں علاقہ مل کے بہہ جاندا اے۔ ایہہ کنڈا کوٹھوں ای دینا چاہیدا اے۔ اوہنے چٹھے سردار دے قلعے تے چڑھائی کر دتی۔ اک سال قلعے نوں گھیرا پائی رکھیا پر غلام محمد نے وی ہتھ نہ دتی۔ اوڑک جد مہاں سنگھ نے ویکھیا پئی لڑائی نال کم نہ بنیا تاں اوہنے قلعے دے وسنیک ہندوآں نوں اپنے نال گنڈھ لیا جنہاں سنگھاں نوں رستہ دا دتی۔ راتو رات سکھ فوج قلعے وچ وڑ گئی تے لٹ مار توں وکھ غلام محمد دا پتر وی قیدی بنا کے نال لے گئی۔ مگر اوہدے مہاں سنگھ نے خط لکھیا کہ جے ٹبر توڑیا اے تاں اوہدے وٹے مال چھڈ۔ پر آکڑیا اے غلام محمد تے اوہنے جواب دتا:۔

تے پڑھ کے خط جواب وی لکھ گھلّے میاں
جے پیسے اک نہ داغ ساں میں ڈاڈھا میاں
جے جھٹی کاسہ زہر دا میں پھک گیا ہاں
تد ہاڑے اوگا پاڑیا میں کیہ کرسیاں۔

اوس نوں سجاویں مار کے چیچے دیہو نیہاں۔
جاں ماپے رہن سلامتی تے تے پتر دھیاں!

ایتھے اپڑ کے مہاں سنگھ نے اک ہور چال چلی۔ اوہنے ویکھیا پئی غلام محمد انج نہیں قابو آون والا۔ اوہنے سوچیا جے شمشیر نال ماریا جا سکدیا اے تاں موہراں دینا دی کیہ لوڑ اے۔

جاں جاتا مہاں سنگھ نے ایہہ دکس بلاسا
جے دیہا تیر بدھیا ایہہ فیر ہواسا
تے ڈرن ڈراون خوف توں نہ جانے ماسا
تے دے جوڑ کنگناں، اک گھوڑا خاصہ
پتر اوس دا چھڈیا، کر کھور دلاسا!!

مہاں سنگھ دی چال کامیاب رہی تے چٹھے سردار دیہہ جا چھے میاں خان نوں نال لے کے اوہنوں ملن چلا گیا۔ اوتھے مہاں سنگھ نے دوواں نوں دھر لیا۔ میاں خان نوں توپ اگے بنھ کے اڈا دتا تے غلام محمد نوں رسول نگر نال دا پنڈ دے کے چھڈ دتا۔ چٹھے ایتھوں منچر چلے گئے۔ پر مہاں سنگھ نے اوتھے وی اوہناں نوں ٹکن نہ دتا۔ تے کجھ چراں مگروں اک وڈی ساری فوج لے کے اوتھے اپڑ گیا۔ جیویں کہ میں پہلے دس آیا ہاں غلام محمد اک منڈا جوان سی۔ اوہ آپ تلوار لے کے میدان وچ نتر آیا ——— جیویں:۔

گیا مہاں سنگھ تے جیویں تیر کماتوں
تے ماری جھپٹ اس ساہمنی ہتھ دھو کے جانوں
تے چھیڑیا آس سنگھ نے جھک گیا دہانوں
تے مارے گھوڑے سنگھ دے ترے اس میدانوں
تے نٹھا لشکر سنگھ دا لے تکی سجانوں
تے چڑیاں وانگوں اڈدا اس شیر جوانوں۔

پوری وار پڑھن تے سردار غلام محمد تے مہاں سنگھ دے پاتر ساہمنے جاپن لگے جیویں اسی ایہناں دے مڈھ توں جانوں آں۔ "حقیقت راۓ دی وار" پڑھن والے شاعر بارے کوئی اگھ سگھ نہیں ملی۔ انج جاپدا اے پئی ایہہ وار اوہناں دیہاں دی یادگار اے۔ جد اٹھارویں صدی وچ انگریزاں ایتھے نواں نواں قبضہ کیتا سی تے ہندو مسلماناں وچ بہت پاڑ پیا ہویا سی۔ ایس وار دا مکھ پاتر اے یاراں ورھیاں دا بال حقیقت راۓ، اوہدے تے الزام ایہہ سی کہ اوہنے حضرت بی بی فاطمہ نوں برا بھلا کہیا اے۔ سیالکوٹ دے قاضی نے فتویٰ دتا کہ حقیقت راۓ مسلمان ہو جاوے نہیں تاں اوہنوں قتل کر دتا جاوے۔ سیالکوٹ دے حاکم امیر بیگ توں لے کے ایمن آباد دے چودھری قصور بیگ، صوبیدار لاہور نواب زکریا خان دے دیوان لالہ لکھپت راۓ تائیں سبھناں نے قاضی دی منت کیتی کہ اوہ حقیقت راۓ نوں چھڈ دیوے پر اوہ اڑ گیا۔ آکھدا سی جے شرع دی بانت کر دوے تاں تیہاں دباں۔ جے ایہہ قاضی اپنے فیصلے تے ڈٹیا ہویا سی تاں منڈا وی اپنی اکھ تے قائم سی، اوڑک نواب زکریا خان دی کچہری وچ معاملہ پیش ہویا:———

سن کے فریاد بڑھی دی، صوبے اے فرمایا،
میر مومن تے امان خان، پھر جانی بیگ بلوایا!
مکھپت رائے صورت سنگھ، پھر جگت سنگھ سدوایا،
کجھ قاضی مفتی سید ستے، پھر پنج ملاں آیا!

ایس مقدمہ وچ نواب ذکریا خان، اوہدے دیوان تے امیر وزیر اک پاسے سن، اتے سید قاضی مفتی دوجے پاسے۔ جد نواب نے ویکھیا پئی ایہہ لوگ حقیقت رائے دی جان لین دے مگر پئے ہوئے نیں۔ تاں اوہنے حقیقت رائے نوں اپنے کول سدیا تے آکھن لگا۔ توں اپنی جان گوان تے کیوں لک بدھا ہویا اے، مسلمان ہو جا، میں تینوں اپنا پتر بنا کے ہفت ہزاری منصب دے دیاں گا — پر اوہنے جواب دتا :—

حقیقت کہندا سن نواب جی حضرتؐ دا فرمودہ
جو کرے گناہ اس بد لئی، اوہدا نہ لبھے وجود؟
تو دکھ قاضی تے عمل کریں، کیویں ہویا ایہہ آلودہ
پرجت دن مولا قاضی ہوسی، ویکھیں خود آزمودہ

چاروں پاسے بازی ہردی ویکھ کے نواب ذکریا خان نے حقیقت رائے دی ماں نوں آکھیا پئی توں ای اپنے پتر نوں کجھ سمجھا۔ اوہ اوہنوں آکھن لگی :—

بچہ جے جان توں چھڈ گئیوں، کیہڑا چھڈیا ای مینوں
میری چھاتی بلدی ابلے، میں کوک سناواں کینوں!
تیری چوڑے والی رانی روندی، دکھ پئے نی جیہنوں،
بچہ دھرم چھوڑ، ایمان پکڑ، میں ویکھ جیواں گی تینوں!

حقیقت رائے جواب وچ کہندا اے :—

حقیقت کہندا ماتا نوں، کیوں جھوٹھے جھگڑیں دھوے
سبھ کجھ دنیا دا گھاٹا ای، جیوں جاگے تے پچھتاوے
کئی جون بھوگ کے جنم لیا، پھر دم ایہہ ہتھ نہ آوے
ماتا! دھرم رائے جد لیکھا منگے، اوتھے کون چھڈاوے

اینج اوہ بھولا کھیڈدا اپنے مذہب توں قربان ہو جاندا اے —؟؟
مکدی گل ایہہ اے پئی مذہبی واراں چھڈ کے عام تاریخی واراں وچ دو قسم دے پاتر ملدے نیں۔ اک اوہ جیہناں میدان جنگ وچ ودھ ودھ کے تلواراں ماریاں ہوندیاں نیں۔ واہروآں دیاں ہلیاں نوں سینے ڈاہ کے ڈکیا ہوندا اے اتے اپنے ملک تے قوم دی خاطر جاناں ہوڑیاں ہوندیاں نیں۔ پر دوجے اوہ پاتر ملدے نیں جیہڑے غدار تے سازشی ہوندے نیں۔ اپنا بھلا تک کے قوم دی بیڑی وچ وٹے پاون توں وی ڈھل نہیں کردے۔ پہلی قسم دے پاتراں تے بین گائے جاوندے نیں۔ اوہناں دی وڈیائی کیتی جاندی اے۔ اوہناں دے ناں تے رب واسطے دلیا جاندا اے پر

منو بھائی

گل عجوبہ

گل عجوبہ، بیتے سمے دے موہنوں نکل ہوئی
جیویں وٹا کے میرے دل دے ویہڑے آن کھلوئی
بیتے سمے دی بولی اوکھی سمجھ نہ سکیا کوئی
ہوٹھ کسے دے ہس پئے تے اکھ کسے دی رُنی
گل عجوبہ ہوئی

اک دن سوچاں سمجھاں والی خلقت پاگل ہوئی
ایڈی سوہنی گل کسے نے سوئی نال پروئی
گل دا بھار تے ہولا سی پر سوئی دوہری ہوئی
کوئی ہوٹھ نہ ہسیا — کوئی اکھ نہ روئی
گل پرانی ہوئی

اج فیر سون مہینے لئی چیتر دی کنسوئی
سوکے سڑکی تے کوڑے زہری انگاں نال کسوئی
میرے دل دی کھکھر اندر آساں ماکھی چوئی
بیتے سمے دے موہنوں گل اجے نہ سوئی
گل کدی نہ ہوئی

ظہور نظر

دومونہی

میں جس کوچے وِچ رہناں آں
اوتھے اک کڑی رہندی اے
خورے اوہدے دل وچ کیہ اے
خورے اوہ مینوں کیہہ کہندی اے

گدیاں گلھاں پچق نال لاکے چوڑیاں نوں چھن چھن چھنکاوے
شام سویرے میرے آون جاون ویلے گانون گاوے
گھڑی مڑی کوئی حیلہ کر کے کیسے بہانے سامنے آوے

اُپر والی باری وچوں سینتاں مارے کھڑ کھڑ ہسے
بیٹھاں والے بوہے وچوں ویکھدیاں اِی اندر نسے

وِچ بزار کدیں جے نظریں آجاوے تھرتھر کردی اے
مڑمڑ موڑاں ول ویہندی اے بچ بچ ہٹیاں وچ وڑدی اے
میں جیویں سپ کیلن والا جوگی ہوواں انج ڈردی اے
جے میں نال ہِلاں تے اوہدی چال ہنیری ہو جاندی اے

جے میں پچھے رہ جاواں تے اوہ مُنہ کھول کھلو جاندی اے
جے میں تکی جاواں اوہ سڑدی اے بُڑ بُڑ کردی اے
جے میں ویکھ کے نظراں پھیر لواں تے اوہ ہونکے بھردی اے
یاں اوہنوں میتھوں نفرت اے یا اوہ میرے تے مردی اے

جے کجھ دن میں اوہدے گھر ول آنا جانا چھڈ دیناں آں
اپنے وتوں دل چوں اوہدے دھیان دی اُرچن کڈھ دیناں آں

تے اوہ میری ایس ادا دے بدلے کر کر ڈھنگ لیندی اے
نوکر گھل کے کدیں کتاباں کدیں رسالے منگ لیندی اے
پہلے زہر دے اُترن کولوں پہلے ای فیر ڈنگ لیندی اے

خورے اوہدے دل وچ کیہ اے
خورے اوہ مینوں کیہ کہندی اے
میں جس کوچے وچ رہناں آں
اوتھے اک کُڑی رہندی اے

اعجاز حسین رضوی

جُدائی

جد وچھڑے چند تارے ڈُبّے، ٹھنڈی ہوا چلی
مہکی آوازاں دے پھُلاں کارن بند کلی
صبح ہوئی، لوکاں نوں ملدیاں فیر اک شام ڈھلی

پل سونا، پل جاگدے رہنا، ملنا وی اک پل
گھڑی ملن دی لنگھے، اکھاں دا کالا کجل
روویے تے ڈُلھے، دن ڈُبے فیر آ جاوے کل

گل نہیں اوہ جیہوں میں ہر ویلے یاد کراں
مل کے وچھڑ گئے ہُن دوویں، سوچاں اتے ڈراں
بند کراں اکھاں نوں یا میں دل تے ہتھ دھراں

حکیم ثاقب رضوی

اج میں اک بُجھارت

ویران میرے جیون شاہلا وستے پئی ایہہ گلی
ٹُبے بھیڑے بابل تیری دھی پردیس چلی
پھر پھیڑ داگاں منگن لاگاں پنڈ دیاں کُڑیاں چڑیاں
تک گئی بولی آ گئی ڈولی جنج ویہڑے وچ کھلی

پنڈ ارماناں والی سر تے بھار نہ ونڈے کوئی
لہو پنیدی تے غم پئی کھاندی دودھ مکھناں دی پلی
دل وچ لکھ کروڑ دلیلاں موہنوں بول نہ سکاں
سیاں ادھ واٹے وچ سٹیا قسمت سنگ نہ رلی

اَج تریجن بھُلیا مینوں وسرے کھیڈ گُڈی دے نے
مُڑ گئی ماپیاں والی نگری ہنجواں دی اگ بلی
اج میں اک بجھارت بابل جنہوں کوئی نہ بُجھے
نگھر سیانی دھی تیری ہوئی لوکاں بھانے جھلی

ڑ گیا بھیت پچھانن والا اوہ پردیسی ماہی !!
میرے لُوں لُوں وچوں نکلے جِدی پریم گواہی

منظور احمر

روح

اُچے اُچے رُکھا دے ہلے
سُنجے کھوہ دی پکی من تے
اِک نِمّا جیہا دیوا جگے

دوروں دیکھو تے انج لگن
نِمّا دیوا تے ایہہ کھوہ

ڈھٹھی قبر تے بیٹھی ہوئے
جِداں اِک بے آسی روح

رؤف شیخ

غزل

میں جھلاّ تے جھل دلّلہ
لبھدا پھرناں اپنا اللہ
اوہ اُچا عرشاں دی ٹیسی
میں نیواں دھرتی دا تھلاّ
پار تے میں دی لنگھ جاناسی
جے پھڑ لیندا اوہدا پلاّ
جان رہوے تے اوہ مِل جاوے
ایڈا اَیہیوں عشق سولاّ
پیار تیرا پیا جیوے شالا
توں کیوں روویں خیری سلاّ
شیخ دے سُنجے ڈیرے آ جا
بڑے چراں دا بیٹھا اِکلا

محمد عظیم بھٹی

جد ساون آوندا اے

جد ساون آوندا اے
تاں کجھ دھپ دا
سیک دی گھٹ جاندا اے
تے اوہ ہپ !
دور ہو جاون تے
ٹھنڈی وا دے جھوٹے
اپنے نال چنبے دی
سوہنی خوشبوے کے آوندے
تے انج ساہ وچ رل جاندے
جیوں کدی
تیرے ساہواں دی مہک
میرے ساہواں وچ گھل جاندی سی!

شبلی شارب انصاری

نُوں

رنگ —
مٹھیاں مٹھیاں تاناں وچ جد دی مرجاوے
یاداں دے وچ اُبھرے
خوشبو دے جھونکے
گل بنفشہ بھاویں بڈھا دی ہو جاوے
ہر دم رہندے سجرے

جیویں پھُل گلابی —
ہو جاندے چھڈ کے شاخاں توں
سوہنے دی سیج حوالے
بس ایویں تیریاں یاداں نوں - توں چلی گیوں -
اُلفت ہی آپے پالے

انگریزی : ٹینسن
پنجابی : نور کاشمیری

شہید دی بیوہ

(۱)
جدوں اوہدے شہید نوں گھریں لیائے
اوہ روئی تے نہ سر کھوہ سکی
اوہدیاں سبھے سہیلیاں سوچ رہیاں
مرجائے گی ایہہ جے نہ رو سکی

(۲)
مِٹھی مِٹھی فیر اوہناں تعریف کرکے
اوہدے شیر نوں مِنیاں پیار لائق
پر اوہ روئی تے نہ کُر لا سکی
ویری سیانا وی کہیا تے یار لائق

(۳)
تدوں اُٹھ کے اک سہیلڑی نے
اوہدے شیر دے پلنگ دا رُخ کیتا
چادر سوہنے دے منہ توں لاہ دتی
پر اوہ روئی تے نہ اوس اُف کیتا

(۴)
چالا ویکھ کے نرس اک بُڈھڑی جیہی
پُتر اوہدے نوں جھولی دھرن لگی
لال میریا اجیاں گی تدھ خاطر
جھڑی سون دی اکھیوں ورھن لگی

افتخار قاضی

پرچھاواں

اُچا لما، سوہنا گبھرو
لاڈی لا سارے گھر والیاں دا
فجر نوں ہسدا ہسدا اُٹھے

پٹر کوڈی دا یا کھوہ اُتے
یاراں دے وچ، وچ میتے
پرھیا دے وچ، یا بنی تے
سبھنوں پاسے مُنہ چت لگدے
مُنڈے دیاں صفتاں سُنیاں

اک دن لوہڑے ویلے نال
وال سنوار کے گھر توں نکلیا
مُڑ نہ آیا، ہُن آیا تے
کیہہ ویکھن گے اِنھے ملپے

پنجابی ادب

جنوری سنہ ۶۱ء ——— توں ——— اج تیک

○ پدھرے تے اُپدھرے راہیں ٹُردا رہیا اے
○ ایہدے اُتے اوکھے تے سوکھے ویلے آئے نیں
○ ایہدا رنگ روپ کدھرے نماں ہوگیا تے کدھرے اُگھڑ پیا اے
○ ایہنے کدھروں شاوا کھوائی تے کدھروں مندا بول سُنیا
○ پنجابی زبان تے ادب دے سجناں دی مدد سہارے ایہہ اگے ودھدا رہیا اے۔ تے اج ایس پڑانے اپڑ گیا اے کہ اپنی حیاتی دے نویں تے تیسرے سال دا مُڈھ نویں رنگ وچ بنھن دا وچار کر رہیا اے

جنوری سنہ ۶۲ء توں

"پنجابی ادب"
اک نویں تے سوہنے روپ وچ پیش کیتا جاوے گا۔
کس طرحاں؟ ——— (اگلے پرچے وچ ویکھنا)

شوکت چوہدری

منگتی

چوکھا چر پے گیا سی ۔ پر ہلے تیکر وی لکھ شہر شہر کے چھتاں پے رہیاں سن سڑکاں
تے زندگی دا ندی نہ مکن والا چکر تے ہام رولا فیر شروع ہو گیا ۔ پیدل جان والیاں دے
بولن دی واج ۔ موٹراں تے بساں دا چکر تے بازار دی ہو ہا وچ کناں پئی واج نہیں سی
سُندی ۔ پر جد کجھ چر پچھوں ٹھنڈی وا دی لہر آوندی تاں شور بالکل نیڑے آ جاندا تے
دوڑ جاندا ۔ بدل پاٹ گئے سن پر دُوروں اُٹھے ہوئے کالے سیاہ بدل نوں ویکھ کے
کجھ نہیں سی کہیا جا سکدا ۔ پئی فیر مینہ پوے گا یا نہیں ۔ ہن ٹھنڈ وی ہو گئی سی تے کلے
کُرتے وچ سریر کنب رہیا سی پر سیٹھ حسن چپ چاپ اپنے چبارے تے اک تھمے
نال لگ کے کھڑے سن تے آلے دوالے تک رہے سن ۔ اوہناں نوں ہوا وچوں کسے
شے دی تلاش نہیں سی تے نہ ای اوہ ایہہ سوچ رہے سن پئی مینہ کیوں وسیا اے
نہ ای اوہ دوروں اُٹھے ہوئے کالے بدل نوں ویکھ رہے سن ۔ نہ ای موسم دی بہار
نے اوہناں تے جادو کیتا ہویا سی ۔ اوہ بے مقصد ای ایدھر اودھر اکھاں گھما رہے
سن ۔ اکھاں نال تاں اوہ دنیا ہاں آلے دوالے نوں ویکھ رہے سن ۔ پر اوہناں دے
دل دیاں اکھاں اوس دیس نوں ویکھ رہیاں سن جیہڑا ہن پرایا ہو چکیا سی ۔ اوہ فلاسفر
جاپ رہے سن ۔ اوہناں توں دور ۔ ۔ ۔ بادی لڑے وچ پئی ہوئی کتیلی دی ٹونٹی
وچوں بھاپ نکل کے اوہناں ول آ رہی سی ۔ پر اوہ اُنج ای کھڑے سن ۔ بیرا دو واری
آ کے چلا گیا سی ۔ ہر واری اوہ جان جان کے ٹھکا ٹھک پَیر ماردا ہن فیر زور زور
نال کھنگدا ہویا نکھیا سی ۔ تاں جے سیٹھ ہوریں اوہنوں ویکھ لین ۔ ہرتی لے جان دا
آرڈر دین تے فیر اوہ گھر جا کے اپنے بیمار بچے لئی دوائی لے آوے پر اوہدیاں سبھ چالاں
بے کار گئیاں ۔ سیٹھ جی نے اک واری وی اودھر گوہ نہ کیتا ۔ تے اوہ ہولی ہولی مونہہ
وچ بڑ بڑ کردا مڑ کچن وچ جا بیٹھا ۔

سیٹھ جی نے اک واری آپنے چار چوفیرے تکیا تے فیر اک لما ساہ لے کے مونہہ
وچ بولن لگ پئے پتہ نہیں سی چلدا پئی اوہ گا رہے سن یا بڑ بڑا رہے سن ۔ اچاں چک
سامنے چوک سامنے سڑک تے لوکیں کٹھے ہو گئے ۔ خبرے کوئی حادثہ ہو گیا سی یاں کوئی
لڑ ۔ پر سیٹھ ہوراں فیر وی کوئی گوہ نہ کیتا ۔ اوہناں تے کسے حادثے دا گھٹ ودھ ای
اثر ہوندا سی ۔ خبرے ایس پاروں پئی اوہناں دی اپنی زندگی دی اک حادثہ ای سی ۔
اوہ اک غریب ماں پیو دے پُتر جھوکے دی موہنہ وچ سونے دی ڈلی لے کے
جمے سن اصل وچ اک امیر نے کوئی دھی پُتر نہ ہون پاروں اوہناں نوں پال لیا سی ۔ اکھاں
کھولدیاں ای اوہناں ہر پاسے خوشی ای خوشی ویکھی سی جدوں اوہناں بچپن دی منزل پار
کر کے جوانی دیاں حداں وچ پیر پایا تاں اوہناں سفنیاں دے سنہرے دیس وچ اک
پری ویکھی ۔ تے اک دن اوہنوں سنہرے دھاگیاں دے جال وچ پا کے اپنے محل وچ
قید کر لیا ۔ تے اوس ساری جائیداد دی اوہناں دے ناں لگ گئی سی ۔ فیر اوہ اک پیاری
جیہی کڑی دے پیو وی بن گئے ۔ اوہناں اوہدا ناں "سیماں" رکھیا تے اوہدی سجی بانہہ تے
وی اوہدا ناں "سیماں" لکھا دِتا ۔ اوہ دن ہلے تیک وی اوہناں نوں یاد سی ۔ تے ہن تے
اوس دی یاد ای دل وچ رہ گئی سی ۔ ہر سال خوشیاں دے قافلے آئے تے لنگھ گئے
پر اک دن اک ایہا طوفان اٹھیا ۔ دھرتی اللہ اکبر تے ست سری اکال ۔ جے
ہند دے نعریاں نال گونج اُٹھی ۔ ہر پاسے بھانبڑ مچ گیا ۔ جیہدے وچ کئی جاناں سڑ
بچ کے سواہ ہو گئیاں ۔ سیٹھ ہوری اپنی لور وچ سن پر جدوں اوہناں نوں پتہ چلیا پئی
اوہناں دی سوانی تے کلم کلا دھی "سیماں" غائب نیں تے اوہناں دے پیراں ہیٹھوں زمین
نکل گئی تے اوہ بھاویں واگوں ہر پاسے سیماں سیماں کوکدے پھرے ۔ پر نہ تاں اوہناں
نوں سیماں ای لبھی تے نہ ای سوانی ۔ ڈھیر چر پچھوں اوڑک اوہ اک دن کجھ قیمتی سامان لے
کے مردے ۔ کھپدے پاکستان پہنچ گئے سن ۔ مصیبتاں دے طوفان وچ رڑھدے تے
انجان راہواں تے ٹھیڈے کھاندے اوہ اک وڈے شہر آ گئے ۔ ایتھے اوہناں اوتے
پونے اپنی آخری پونجی وچی تے چھوٹا موٹا کاروبار کھول کے بہہ گئے ۔ تے نیک نیتی نال
محنت کرن نال چھیتی ای اوہ اک وڈی فرم دے مالک بن گئے ۔ زندگی فیر اُس طرحاں
گزرن لگ پئی ۔ لوکاں دے کہن دے مطابق اوہ بڑے خوشحال سن ۔ پر خوشی تے جیویں

اوہناں نال رُس گئی سی۔ اوہناں ہر تھاں تے ہر پاسے اپنی تیناں نے ذمی دا کھوج لایا پر اوہ نہ لبھیا۔ اوڑک اوہ تھک مار کے صبر کر کے بہہ گئے سن۔

ہن گھر داری اوہ نویں ویاہ دی سوچ رہندے تاں جے اوہناں نوں اک نویں وہٹی اک نویں بیوہاں دی مل جاوے۔ رنج اوہ جوانی دیاں حداں دے آر پار سن تے اوہناں ایس مہرے زمانے وچ اوہ موجاں نہیں سی مانیاں۔ جو ایس عمر دا خاصہ ہیں۔ فیر عمر بھاویں کتنی وی ہو جاوے۔ پیسے تے سوانی دی لوڑ تے بندے نوں ہمیشہ ای ہوندی اے۔ پر فیر اوہ سوچدے پئے اوہ گھر والی تے بیہاں کِتے وی تے کدی وی نہیں مل سکدیاں

تھکے نال لگیاں ہویاں ای سیٹھ جی نے اکھاں گھمائیاں تے اوہناں دیاں نظراں بُوہے وچ کھلوتے .... ہوئے بیرے تے جم گئیاں جیویں اپنا غصہ سیٹھ ہوراں دی تھاں بیرے تے کڈھیا سی

سیٹھ جی نوں اپنے دل وہندیاں ویکھ کے بیرا موقع غنیمت جان کے فائدہ رہے ول ودھیا تے چاہ دا کپ بنا کے سیٹھ جی ول ودھایا۔ سیٹھ جی نے کپ لے لیا پر اوہنوں انج ای تکدے رہے۔ کپ پھڑا کے اوہ نیوں پا کے کھلو گیا۔ ہولی ہولی سیٹھ جی کپ مونہہ نال لایا۔ گھڑ کا مارن دی واج سُن کے بیرا فروٹ کیک تے بسکٹ دی پلیٹ لے کے کھلو گیا۔ سیٹھ ہوراں ... ہولی ہولی ہتھ ودھایا۔ پر فیر پچھانہہ کھچ لیا۔ بیرا حیران جیہا ہو گیا۔ چاء پی کے اوہناں کپ بیرے نوں پھڑا دتا۔

"سیٹھ جی خیر تاں ہے۔ اج پریشان او"، بیرا بولیا۔

"ہیں کیہ گل، کیہ آکھیا؟" سیٹھ جی جویں اچھل پئے۔

"کجھ نہیں جی۔ میں پچھیا تہاڈی طبیعت تاں ٹھیک اے" نال بیرا گھابر کے بولیا۔

"ہوں۔ برتن لے جا۔" اوہ ہولی جیہی بولے

وچارا بیرا اوسے ویلے ای بھانڈے چک کے ٹر گیا۔

سیٹھ ہوریں اوتھے ای کھلوتے رہے کتیاں فیر چھن لگ پئیاں سن۔ تے مینہ تیز ہوندا ویکھ کے فیر سڑک تے نٹھ بھج شروع ہو گئی۔ لوکیں ہوٹل وچ دکان وچ جتھے کتے نظر پئی جا وڑے۔ تے سڑک فیر خال ہو گئی کتیاں دی واچھڑ سیٹھ ہوراں دے مونہہ تے پے رہی سی۔ سیٹھ جی اوس نوں گوہ نال تکن لگ پئے۔ ہن اوہ نیڑے آ گئی سی۔ مینہ دیاں چھٹاں

اوہدیاں گلہاں توں رنگ تنگ کے اوہدے پاٹے ہوئے جھگے تے کِردیاں سن۔ اوہدا اُبھردا ہویا جوبن لہر دیکھن والے نوں مڑ دیکھن تے مجبور کر رہیا سی۔ پر اوہ اپنی دُھن وچ مست لاپرواہی نال پیر رکھدی پانی وچوں چھپ چھپ کردی جا رہی سی۔ سیٹھ جی بالکل اوہنوں ای ویکھدے رہ گئے۔ اوہ سچا موتی کوٹھیاں وچ وی چمکدا رہندا اے۔ اوہناں دل وچ آکھیا

اوس منگتی دے جوبن تے اوہدی پیراں وچوں لشکدی جوانی نے اوہناں تے جادو کر دتا اوہناں دا دل اوتاولا جیہا ہو گیا تے اوہ اوہنوں ویکھن تے جے ہو کے کھلارن لئی پوڑیاں اُترن لگ پئے۔

"صاحب میرا بچہ بیمار اے۔ مینوں چھٹی دے دیو۔ ہور سب نوکر چلے گئے نیں میں ای اکلا رہ گیا آں۔ مینوں ....."

"اچھا سب چلے گئے ہیں" سیٹھ جی خوشی نال بولے۔ "جا بھئی تُک جا۔ توں وی چلا جا۔ چھٹی کر، شاباش .... بھلکے رتا سویلے آ جاویں"

"بڑی مہربانی صاحب جی۔ جے دس کُ روپے دے دیو تاں ہیں ......"

"ایہہ لے۔ تے جا ہن جان چھڈ" اوہ نوٹ سُٹ کے بولے۔

"بڑی مہربانی صاحب۔ بیرا وردھدے مینہ وچ ای باہر نکل گیا۔ بلا سروں لتھدی ویکھ کے سیٹھ جی نے لما ساہ لیا تے فیر چھیتی چھیتی پوڑیاں اُتر گئے۔

پر اوہ جیہے برانڈے وچ ای سن جدوں اوہ کھلوتے دے کھلوتے رہ گئے ایہہ کیہ؟ اوہو ای منگتی برانڈے وچ اک نُکر وچ کھڑی کالے کالے بدلاں نوں ویکھ رہی سی تے اوہدا سارا سریر تھر تھر کنب رہیا سی۔ سیٹھ جی نوں جویں خوشی تے حیرانی نال ٹھٹھر گئے۔ شکار نوں آپ ای جال وچ پھسدیاں ویکھ کے اوہ بڑے خوش ہوئے تے اوہدے ول ودھے۔

"کون ایں توں"؟ اوہ کجھ رُعب نال بولے۔

کڑی تک کے رہ گئی۔ جویں چوری کردی پھڑی گئی ہووے۔ "جی! جی میں! میں مینہ کر کے ایتھے کھڑی سی۔ میں چلی جانی آں" اوہ چھیتی نال بول اُٹھی۔

"نہیں کوئی گل نہیں بہہ جا۔ مینہ ہٹ جان مگروں چلی جاویں" اوہ نرمی نال بولے

"اچھا جی"! اوہ اک پیر اگانہہ ودھا کے کنبدی کنبدی ایڈیاں معصوم اکھاں نال تکدی ہوئی

بہہ گئی تے فیر اپنے ٹھرے ہوئے ہتھاں نوں اپنی گودی وچ رکھ لیا۔

سیٹھ جی اوہدے سارے سریر نوں سرتوں پیراں تائیں ویکھن لگ پئے جویں اک قصائی بکرے نوں ویکھدا اے۔ بھولی بھولی اوہناں دیاں اکھاں اوہدی چٹی چھاتی تے جم گئیاں جیہڑی پُرٹنے کرتے وچوں جھاک رہی سی۔

کجھ سوچ کے سیٹھ جی دیاں اکھاں چمک اٹھیاں۔ تے اوہ اوہدے ول ودھے۔ "تینوں سردی لگ رہی اے۔ آجا اندر اگ کول بہہ جا۔" اوہ بولے پر اوہ حیرانی نال اوہناں نوں تکدی رہی۔ "آجا اٹھ نا۔" اوہ فیر بولے۔

تے اوہ اُنج ای کنبدی ٹھٹھردی پچھے پچھے ٹر پئی۔ اوہ سارے سجاوٹ دے سامان نوں بڑی حیرانی نال ویکھ رہی سی۔

"تیرا ناں کیہہ اے" سیٹھ ہوراں پچھیا

"جی مینوں کوئی پتہ نہیں۔" اوہ بالکل بھولی صورت بنا کے بولی۔

سیٹھ جی ہسّے بناں نہ رہ سکے۔ کمرے وچ جا کے اوہ سدھی انگیٹھی ول ودھی تے چور نظراں نال آلے دوالے ویکھن لگ پئی۔

"تے ایہہ کمبل لے لے۔ تے ایتھے آجا۔" سیٹھ جی اپنی نال دی کرسی ول ہتھ کر کے بولے تے اوہدے ول مڑ ویکھن لگ پئے۔ اوہناں نوں انج لگا جویں کسے کر کے بولے۔ تے اوہدے ول مڑ ویکھن لگ پئے۔ اوہناں نوں انج لگا جویں کسے پتھر دی مورتی وچ جانی بھر دتی ہووے۔ "آجا ایتھے آجا۔"

"جی" اوہ حیران ہو گئی تے فیر کدی اوہناں نوں تے کدی کرسی نوں ویکھدی بہہ گئی۔ مینہ دی ٹپ ٹپ ہن مک گئی سی۔

"مینہ مک گیا اے۔ میں ہن چلی آں"، اوہ کرسی توں اُٹھ کے بولی۔

"نہیں بہہ جا۔ جانا کتھے اے؟" سیٹھ جی اوہدیاں گلابی گلھاں تے ہتھ پھیرن لگ پئے۔

اوہ ہلے تیک وی بڑی تسلی نال ویکھ رہی سی۔ "میں چلی آں"

ہولی ہولی سیٹھ ہوراں اپنے کنبدے ہوٹھ اوہدیاں گلھاں تے رکھ دتے تے اوہنوں اپنیاں باہواں وچ لے لیا۔

"چھڈ دیو مینوں میں جانا ایں۔" اوہ گھابر کے کھلوتی ہو گئی تے بالاں وانگوں بسور کے بولی پر سیٹھ ہوراں اپنیاں باہواں دا گھیرا ہور سوڑا کر دتا تے اوہنوں گل نال لا لیا۔ پر اوہ اوہناں دیاں باہواں وچوں نکل کے باہر ول نس پئی۔ شکار ہتھوں جاندا ویکھ کے سیٹھ جی تاؤ کھاندے ہوئے شکاری وانگوں اوہدے پچھے اس نوں پھڑن نس پئے۔ باہر ہنیرا سی۔ انجان کُڑی خطرہ سر تے ویکھ کے گھبرا ہی نس پئی تے سیٹھ جی دے ویکھدیاں ویکھدیاں ای اوہ ٹھیڈا کھا کے جنگلے توں تھلے ڈگ پئی۔

سیٹھ جی دے ہتھ پیر کنب گئے اوہ سُن ہو کے رہ گئے۔ اوسے ویلے ای اوہ اک اُچی واج سُن کے تے آون والی مصیبت دا سوچدے ایتھے واہ پوڑیاں اُتر گئے تے برانڈے دی لائٹ آن کر کے اوہ اوہدے ول نس پئے۔ سیٹھ جی نوں آوندیاں ویکھ کے اوہ ہتھ جوڑ کے اوہناں ول تکن لگ پئی، جویں رحم منگ رہی ہووے۔ سیٹھ جی دا نشہ ہُن اُتر چکیا سی۔ تے اوہ اوس جواری وانگوں کھلوتے سن جیہڑا سب کجھ ہار چکیا ہووے۔ منگتی دے سر وچوں لہو دی دھار وگ رہی سی۔ تے اوہدیاں اکھاں میٹیاں سن۔ سیٹھ جی نے دوڑ کے اوہنوں باہواں پھڑ لیا تے اوہنوں چکن لگ پئے۔ پر اوہدی ننگی گوری چٹی باہ تے کالا جیہا نشان ویکھ کے اوہ اوہنوں غور نال ویکھن لگ پئے۔ فیر سوچیں پے گئے تے فیر دوجے پل ای اوہ چیک مار کے میری بیٹاں کہندے ہوئے اوہدے اُتے ڈگ پئے۔

لوک ادب

بولیاں

میری کتنی چھوں پین فرلے
پونیاں دے سپ بن گئے

رانجھا کیں کے پٹاری وچ پایا
ہیر بنگالن نیں

جدوں میں مُکلاوے ٹُر گئی
گلیاں دے ککھ رون گے

وے جا موڑ کے جیب وچ پالے
اکو تیرا لکھ ورگا

ڈھولا وٹ کے گلے وچ پا داں
مترا تویت بن جا

میرے ویر نوں عقلدا نہ پایا
کھتے تیری عقل مرجائے

حنیف باوا

ڈونگھیاں جڑھاں

"توں کیوں اپنی حیاتی دے متھے تے کالک مل رہیا ایں۔ ایہہ کھیہہ چھڈ دے۔ جے تینوں اپنی حیاتی دی کوئی لوڑ نہیں تاں میرے بڈھے سر ول وکھیاں مار جیہڑا ساری دیہاڑی اپنی جان حلال کر کے دو ڈھائی کماؤندا اے۔ اوہ وی تیرے کولوں نہیں جرے جاندے۔ اوہناں نوں وی توں جیبھٹی مار کے کھوہ لے جاندا ایں۔ جے توں سانوں کجھ نہیں دے سکدا تے رب دا ناں ای سانوں بھکھیاں تے نہ مار۔ سانوں تے ڈھڈ بھر کے کھاون دے ۔۔۔ اوہ لعنتیا! تینوں تیری جوان بھین دا وی کجھ خیال نہیں آوندا۔ جیہڑی تیرے ہتھاں ول ویکھدی اے۔ توں تے اجے اکھاں میٹ لئیاں نیں جویں تیری کوئی بھین ای نہیں ہوندی ۔۔۔ جا چلیا جا ۔۔۔ جا وے پیا ۔۔۔ جا میریاں اکھاں توں دور ہو جا ۔۔۔ ایتھوں اگے ہور تینوں میں کیہہ آکھاں۔ جا دفع ہو جا۔ نہیں تاں میرا دل پاٹ جاوے گا۔"

اوہدے سر وچ اک جھرناٹا جیہا پیا تے سرنوں گوڈیاں توں چک کے جیب چوں سگرٹ کڈھی تے سلگا کے لمے لمے گھٹ کھچن لگ پیا۔ شاید انج ای اوہ پیو دے چھیڑے ہوئے تیراں توں بچ رہوے۔ پر نہیں ۔۔۔ اوہنے دو چار گھٹ ہور کھچے تے ادھ سڑے سگرٹ نوں سٹ کے پیر تھلے مدھ دتا تے اوسے ویلے متھا ٹھنڈیاں تریلیاں نال ڈھکیا گیا۔ اوہنے متھے توں پونجھیا تے سرنوں دوہاں ہتھاں دیاں ہتھیلیاں تے سٹ کے بیتی ہوئی حیاتی بارے سوچن ڈیہہ پیا۔ کالی سیاہ حیاتی بارے

اوہ آٹھویں جماعت وچ پڑھدا سی جدوں اوہنے اپنی حیاتی دے متھے تے کالک دا پہلا چٹاک لایا سی۔ پہلا کوڑ ماریا سی۔ جیہنے اوہنوں اجیہے ڈونگھے ٹوئے وچ سٹ دتا سی۔ جتھوں نکلنا ہر کسے دے وس وچ نہیں ہوندا۔ قلم تاں اوہ ستویں جماعت توں ای ڈیگن ڈیہہ پیا سی۔ اپنے پیسیاں نال نہیں دوجیاں دے پیسیاں نال۔ کدی کسے دوست نال تر گیا۔ کدی کوئی یار مہربان ہو گیا۔ کدی کوئی جماعتی لے گیا ۔۔۔ اوہ اک کتا کوچر لوکی اوہدی تھاں پیسے

بھر دے رہندے اوہناں نے اوہنوں چٹک لاؤتی سی سو لا دتی۔

اک دن اوہدا اک بیلی آکھن لگا۔ "یار اج کل اک بڑی سوادی فلم 'ماہی منڈا' لگی ہوئی اے۔ تکنی نہیں؟"

"ہاں یار۔ تکنی تاں اے پر پیسے کوئی نہیں۔"

"اج تاں یار۔ میرے کول وی پیسے میرے جوگے ای نیں۔ نہیں تاں میں بھر دیندا۔"

"اچھا میں کوئی نہ کوئی چارا ضرور لاواں گا۔ توں تیار رہویں ۔۔۔ تن وجے دے شو لئی چلانگا۔"

گھر آ کے پیو نوں کہن لگا ۔۔۔ "ابا جی۔ اج روپے کو دی لوڑ اے۔ کاپی لینی اے۔"

"ایس ویلے تے میرے کول اک وی پیسہ نہیں۔ کل لے لویں ۔۔۔ میرا پتر۔"

"نہیں ابا جی۔ اج ای چاہیدے نیں۔ جے اج کاپی نہ لئی تاں کل نوں ماسٹر جی مارن گے۔"

"اچھا کسے گوانڈھی کولوں پچھ ویکھنا آں۔"

اوہ خوش ہو گیا ۔۔۔ پیو گیا تے کسے گوانڈھی کولوں روپیہ ادھارا پھڑ کے اوہنوں دے دتا۔ ہن اوہ نسیا نسیا دوست دے گھر گیا۔ جاندے نیں ای اکھ دب دتی۔ دوست پہلوں ای تیار بیٹھا سی ۔۔۔ اوہنے فٹا فٹ جتی پائی تے بوہیوں باہر ۔۔۔

"وے پتر کتھے چلیا ایں؟" اوہدی ماں نے ٹوکیا

"ماں ذرا اک دوست دے گھر چلے آں"

تن وجے دا شو ویکھ کے آ رہے نیں۔

"یار مسرت نے تاں حد کر دتی اوئے" ۔۔۔ اوہدا دوست کہن لگا۔

"ویکھ لے سدھیر نال کتی محبت کردی سو"

"یار کہن نوں کیہہ کہنا ایں۔ موج تے ایہہ لوک کردے نیں"

"ہاں یار۔ اساں تے بھکھ بھکن لئی دنیا تے آئے ہاں"

"چل پھیر کدی لاہور چلیے۔ اوہناں نوں ویکھیے تاں سہی کیہو جیہے نیں"

"ہاں ویکھنے تاں چاہیدے نیں۔ چل فیر کدی"

"میں تے تیار آں توں اپنی گل کر"

"میں وی تیار آں"

اوہنے بھتاں توں سر چکیا تے اُٹھ کے باری چوں باہر ہنیرے ول ویکھن لگ پیا۔ جد اوہنوں ہنیرے توں سوا ہور کجھ نہ دِسیا تے فیر اوسے منجی تے آ کے بہہ گیا تے سگرٹ لا کے دھوئیں دے پھیرے کڈھن لگ پیا۔ اوہدا متھا مڑ مڑ جھکے نال بجھ گیا۔

ہُن اوہ پڑھدا گھٹ سی تے لاہور جان دے بارے سوچدا ودھ سی پر اوہنوں لاہور جان دا دو تن مہینے کوئی موقع نہ ملیا۔ ہاں اوہناں دوناں تناں مہینیاں وچ کھیل ویکھن دی لوڑ ودھیرے ترکھی ہو گئی تے نال شراب دی پین لگ پیا۔ پہلوں تے پیسیاں دی کجھ گھٹ لوڑ پیندی سی پر ہُن تے پیر پیر تے پیسہ چاہیدا سی — اوس ویلے تے اوہ کوڈ مار کے کھیل جوگے پیسے ہتھیا لیندا سی پر ہُن اوہنوں چوری چکاری اگے دھر کینی۔ ہور پتہ نہیں کیہ کجھ کرنا پیندا سی — ہُن اوہدا رجھیواں اینا ودھ گیا سی کہ اوہنوں ادھی ادھی رات تائیں وِہل نہیں سی لبھدا جس پاروں اوہنے گھر نوں چھڈ کے فٹ پاتھاں تے سونا شروع کر دتا سی۔

ویلا لنگھن دے نال پیو دا بڈھا سریر ترکھی چالے بڈھا ہو رہیا سی۔ بھین جوانی دی دیوی ول چھاتیاں مارن لگ پئی سی تے ماں نے اگلے جہان دا ٹکٹ کٹا لیا ہویا سی۔

اوہنے لما سارا ہوکا بھریا تے منجی تے لما پے گیا اوہنے سون دی کوشش کیتی پر نیند کتھے اُتھل وٹے بھن رہیا سی۔

تناں مہینیاں مگروں اوہ اپنے لنگوٹیے یار نال لاہور چلیا گیا سی۔ اوہنے رج کے ایکٹر تے ایکٹرساں ویکھیاں۔ سارا دن چوریاں کردا۔ گنڈھاں کپدا تے شام نوں ایکٹر تے ایکٹرساں ویکھدا۔ پر ہتھ لاون دا موقع کدی نہیں سی ملیا ہاں جیل دیاں سیخاں نوں ہتھ لاون دا موقع ضرور حاصل ہو گیا سی۔

قید کٹی تے ایکٹر تے ایکٹرساں دا شہر چھڈ کے مڑ اپنے شہر آ گیا۔ ہُن اُوہنے رنڈی بازی دی شروع کر دتی سی جس کر کے اوہنوں کم دی رفتار ہور ودھانی پئی۔

اوہ منجی توں فٹافٹ اُٹھیا تے کھلی باری نوں اک جھٹکے نال بند کر دتا۔ خبرے اوہنوں باہرلے ہنیرے توں ڈر آون لگ پیا سی۔ ہُن اوہ منجی تے لما پین دی تھاں کمرے وچ گیڑے کڈھن لگ پیا۔

اک واری اوہنوں دو تن دناں توں کوئی ڈھنگ نہ لگا تے نہ ای جیب کٹن دا موقع ہتھ آیا کئی واری چوری کرن دی کوشش کیتی، پر کم نہ بنیا۔ جدوں بھکھ نے ڈوھا ستایا تے

کپڑے دی پھٹ پھٹا گئے تاں اوہنے گھر جان دا متا پکایا۔ دن دے چانن وچ نہیں رات دے ہنیرے وچ۔ مِلن دی نیت لے کے نہیں چوری دی نیت نال۔

ہاڑ دا مہینہ سی دونویں پیو دھی باہر ای پئے ہوئے سن۔ ہولے ہولے باہر دی کندھ ٹپی۔ پہلوں تے بڈھیپا جوانی دی راکھی کردا ہویا جاگدا رہندا سی پر اج کسے پاسیوں اوہدی اکھ لگ گئی ہوئی سی۔ اوہنے ملکڑے جیہے کنڈا کھولیا تے دبے پیریں اندر وڑ گیا۔ چارے کھونجے پھرولے پر کجھ نہ لبھیا۔ اوتھوں مل وی کیہ سکدا سی۔ جدوں اوہ چھتاپے کے باہر نکلیا تے اوہدی نگاہ بھین دے کناں وچ پئے کانٹیاں ول گئی جیہڑے سونے دے سن جیہڑے اوہدوں بنوائے سن جدوں پیو دیاں باہنواں وچ زور سی۔ اوہدے دل وچ فرق آ گیا۔ کیوں ناں ایہناں نوں لاہ لیا جاوے۔ پر جھٹ دل دی دوجی نکروں آواز آئی۔ نہیں ایہہ تیری بھین دے کانٹے نیں جیہڑے اوہدا داج وی نیں تے شنگار وی۔ فیر خیال آیا بھکھ کاہدے نال بجھاواں گا۔ سینما کتھوں ویکھاں گا۔ صاحبو کول کیویں جاواں گا۔ بناں پیسیاں تاں اوہ دھکے مار کے باہر کڈھ دیندی اے۔ بھاویں روز دا گاہک ای۔ جدوں ایہناں سوچاں نے اوہدے دل نوں چنگی طرحاں نُکّی وچ لے لیا۔ تاں اوہ بھین دے داج تے شنگار نوں لاہون لگ پیا۔ اک کن جد بچا کر کے دوجا خالی کرن لگیا تے بھین دی اکھ کھل گئی۔ اوہنے جھٹکا مار کے اوہدا کن تروڑ دتا تے آپ کانٹے لے کے اوہ اوہ گیا۔ پیو تے بھین دیاں چیکاں دا اوہدے تے کوئی اثر نہ ہویا۔

اوتھوں اک ورھے مگروں اوہنے پیو تے بھین نال صلح کر لئی ایس شرط تے کہ اوہ ہُن شریف بن کے رہوے گا کجھ چر لئی تاں اوہ اپنی شرط تے پکا رہیا پر فیر اوسے لیہہ تے پے گیا۔ اوہ فیر بھل گیا کہ اوہدی وی اک جوان بھین اے جیہدی جوانی چکور وانگر چن نوں ترس رہی اے۔ اوہدا پیو کنا کو چر اپنے بُلھاں تے چُپ دے جندرے ماری رکھدا۔ کنا کو چر اوہدے دل دیاں لاٹاں دبیو وچ بلدیاں رہندیاں۔ اوڑک اج اوہناں لاٹاں نے سڑ دیاں بلدیاں نصیحتاں دا روپ وٹا کے چُپ دے جندریاں نوں بھن ای دِتا۔ اوہ کمرے وچ ٹہلدا ٹہلدا اک لخت جگر بول پیا۔ ہُن میں کوئی بُرا کم نہیں کراں گا۔ میری توبہ۔ ہُن میں بھین دیاں سنجیاں کناں نوں شنگاراں گا۔ اوہدے لئی چنگا جیہا بر لبھاں گا۔ پیو دیاں بڈھیاں ہڈیاں نوں سکھ دیاں گا۔ اوہدا متھا ٹھنڈیاں تریلیاں نال بھر گیا .... کجھ دناں مگروں اوہدا پیو مڑ اوہنوں اجیہیاں نصیحتاں کر رہیا سی۔

رحمٰن مرزا

ہنیریاں راتاں

بڑی ہنیری رات سی۔

بُجے دا بوہا کسے ویلے کھڑکیا اوہ بڑی مٹھی نیندرے ستا پیا سی۔ بوہے دی دھپ دھپ سن کے اٹھیا نہیں، پاسا پرت بوہے ول ویکھ کے فیر سوں گیا۔ "ہوا ہونی اے۔"

بوہا فیر بڑے زور نال کھڑکیا۔ پر ایس ویلے بُجے نے پاسا پرت کے ویکھیا، ہنیرے اُٹھ کھلوتا۔ تے چادر نوں لک نال لپیٹدا پہلاں دروازے نوں کھولن ٹریا فیر کسے خیال نال کھلو گیا تے سوچن لگ پیا۔ پئی ایس ہنیری رات نوں کون ہو سکدا اے۔ شید اوہدا کوئی یار بیلی اے یا کوئی سر دا ویری! پر اوہدا تاں کوئی وی دشمن نہیں سی، فیر ایہہ کون ہو سکدا اے۔ اچھا بوہا کھول کے ویکھ ای لینا چاہیدا اے۔ خورے کوئی راہ بھُلا مسافر ای ہووے۔ فیر وی کسے خیال نال اوہنے اپنی چک دے شاں والی ڈانگ پھڑ ای لئی۔ پتہ نہیں کون ہووے!

بوہا فیر بڑے زور نال کھڑکیا۔ تے بُجا دھوتی سنبھالدا بوہے ول ٹر پیا۔ ویہڑے وچوں لنگھدیاں اوہدا دل دھڑکے دل وچ کہن لگا، کنی کالی رات اے، تے ہوا کنی ٹھنڈی اے۔ شید بہل آن گے۔ بہل آ جان تے چنگا ہووے۔ کجھ دیہاڑے ساون دی جھڑ اس تے ہٹر توں تے جان بچے گی!

بوہے کول کھلو کے اوہنے فیر سوچیا۔ پتہ نہیں کون اے۔ کنڈی نوں کھولن لئی ہتھ اگانہہ کر کے فیر پچھے کھچ لیا جیویں سوچ رہیا ہووے کہ بوہا کھولدیاں یاں نہ۔ بوہا فیر بڑے زور نال کھڑکیا۔ پر باہر کسے دے ترن پھرن دی آواز نہیں سی، بوہا اینی زور نال ہلیا سی کہ بُجے نے سوچیا ٹٹ جائے گا تے ایسے خیال نال اوہنے کنڈی لاہ دتی۔ بوہا اَدھا کھلا سی۔ بُجے نے سر باہر کڈھ کے ویکھیا کہ کون اے پر رات اینی ہنیری سی، اوہنوں کجھ نظری نہ آیا۔ "بڑی ہنیری رات اے" بُجے نے اپنے آپ نوں کہیا۔

"آہو بڑی ہنیری رات اے" کسے دی آواز آئی تے بُجے نوں انج لگا جیویں ہنیری رات وچ بجلی چمک گئی اے تے گردوں ہنیرا ہو گیا اے۔

کالے کم کرن والا ہنیری رات وچ غیب ہو گیا۔

سویرے سب توں پہلاں سیدے نے بُجے نوں بوہے دے آر پار پیا ویکھیا، اوہدی شاں والی ڈانگ وی وچ ای پئی ہوئی سی۔ سیدا پہلاں تے کھلوتا، فیر اگے ودھ کے ہتھ لاؤن لگا پر فیر کسے خیال نال رُک گیا۔ تھوڑی دیر کھلو کے مُڑ پچھانہہ ول نس کھلوتا تے سدھا چوہدری نور محمد دے گھر جا وڑیا۔

"چوہدری غضب ہو گیا ای۔ کسے نے بُجے نوں راتیں مار دتا ای۔" سیدے دے ساہ اوہدے قابو وچ نہیں سن۔ چوہدری نے بے یقینا جیہا ہو کے اوہدے ول ویکھیا۔

"چوہدری میں سچ کہنا آں۔ اوہ اپنے بوہے وچ مریا پیا اے۔ چل کے آپ ویکھ لے سو۔" چوہدری فیر وی نہیں سی منندا۔ "اچھا توں جا کے چوکیدار نوں بُجے دے گھر تک لے آ تے میں وی اوتھے ای آؤنا۔"

چوہدری نے راہ وچ خیردین نوں وی نال لے لیا تے اوہنوں وی بُجے دے قتل دی خبر سنائی۔

بُجے دے گھر اگے کافی لوک کھلوتے سن۔ سامنے کوٹھے تے گوانڈھیاں زنانیاں دی چڑھیاں ہوئیاں سن۔ ہر کوئی اپنا اپنا خیال دس رہیا سی تے اوہدے ٹھیک ہون تے حامی سی۔ بُجے دی لاش چک کے گھر لے گئے سن تے اندر وی بہت سارے لوک سن اوہ وی دوجے لوکاں دی طراں اپنے اپنے خیال دے مطابق بُجے دی موت دی وجہ دس رہے سن۔

ایسے ویلے وچ چوہدری، خیردین تے اوہدے نال کجھ ہور بندے آ گئے۔ چوہدری نے پہلاں تے لوکاں دا کٹھ ویکھ کے کجھ کہن لئی مونہہ کھولن دی کوشش کیتی فیر کجھ چپ ای ہو گیا۔ لوکاں نے چوہدری نوں اندر جان دا راہ دین واسطے پچھانہہ ہٹنا شروع کیتا۔ چوہدری اجے بوہے وچ ای سی کہ سیدا چوکیدار نوں لے کے آ گیا۔ چوہدری اندر جاندیاں جاندیاں رُک گیا تے چوکیدار ول ویکھ کے سیدے نوں کہن لگا "سیدیا! توں تے چوکیدار دونویں جا کے تھانے رپورٹ لکھا آؤ۔ بھج کے جاؤ دونویں۔"

بُجے دی منجی توں لوکاں نوں پرانہہ کر کے چوہدری نے اوہدے سر توں چادر پرانہہ کیتی۔ بُجے دے سر تے خون ای خون جمیا سی۔ اوہدیاں اکھاں کجھ کجھ کھلیاں سن۔ جیہناں وچ کجھ کجھ ڈر تے کجھ کجھ خون جیہا نظری آؤندا سی پیا۔ ہور اوہدے پنڈے تے کوئی زخم یاں نشان نہیں سی۔ چوہدری نے باقی لوکاں ول نظر پائی تے بولیا "رات ویلے کسے نے بُجے نوں ویکھیا سی؟"

"نہیں چوہدری، فضلو بُجے دا گوانڈھی سی، ایہہ شاماں ویلے وارے توں اٹھ کے آ گیا سی۔ فیر دا پتہ نہیں۔"

"اچھا فیر تُسی انج کرو کہ ایہدے کفن دفن دا انتظام کرو، نائے کے نوں شاہ پور بھجاؤ کہ ایہدے بھرا نوں دس آوے، اینی دیر وچ پولیس آ جائے گی تے باقی اوہ آپ سنبھال لین گے۔" چوہدری دے کہن اُتے کجھ بندے ٹھہر گئے تے باقی باہر نکل گئے۔

اوہناں نوں کجھ نہیں آوندی سی پئی لجے نوں کون مارن والا سی، تے کیوں ماریا۔ جد لجے دی کوئی ایڈ زمین دی نہیں سی تے نہ ای اوہدی کوئی جائداد سی فیر مارن والا اوہدے گھروں کجھ لے کے وی نہیں گیا۔ کلا بندہ سی جیہڑا مدتاں توں اپنے بھرا توں وکھ ہو کے ایتھے آیا سی اوہدا کوئی دشمن وی نہیں سی جاپدا۔ چوہدری تے لوکاں نوں ایہہ سوال اج کرکے وی ضروری لگدے سن کہ پولیس پہلاں اوہناں توں ایہہ ای پچھے گی۔ پر کسے کول وی ایہناں سوالاں دا جواب نہیں سی۔ جیہڑے کون سی جیہڑا راتو رات کم مکا گیا اے تے کسے نوں پتہ نہیں لگن دتا۔ چوہدری نوں ایہہ یقین سی کہ جیہنے وی ایہہ قتل کیتا اے اوہنوں پتہ سی پئی لجا کلا ای رہندا اے۔ پر ایہہ گل تے سارے پنڈ نوں پتہ سی، تے فیر قاتل ایسے پنڈ دا اے۔ پر ایہہ نہیں ہو سکدا۔ لجا تے ایس پنڈ دے سارے منڈیاں دا یار بیلی سی۔ اوہناں نے لجے نوں مار کے کیہ لینا سی۔ اوہدی اک وگھہ تے ساری زمین اے تے فیر ایہہ وی اوہناں نوں پتہ سی کہ جے اوہناں نے اوہدی زمین دا دعویٰ کیتا تے اوہناں نے پھڑیا جاناں اے۔ ایہہ کسے ہور پنڈ دا سی۔ پر کسے باہر دے نوں ایہہ پتہ کس طرح سی کہ لجا کلا رہندا اے تے اج دی رات وی کلا ای ہووے گا۔ ایہہ گل تاں جیہڑے صرف اوہدے بھرا نوں معلوم ہو

پولیس اجے تک نہیں آئی سی تے نہ ای سیدے تے چوکیدار دا کوئی پتہ سی۔ پولیس دی چوکی پنڈ توں کوئی دو کوہ تے ہونی اے پر قتل دے معاملے وچ پولیس نے کدی ایڈی دیر نہیں کیتی سی۔ شاہ پور جیہڑا گیا سی اوہ وی نہیں سی مڑیا۔

”جیہڑے کتے مر گئے نیں سارے“ چوہدری بڑا کاہلا سی۔ میت اینے چر پئی رہی تاں خراب ہو جاؤگی۔ پر اوہ پولیس آون توں پہلاں دفنا وی نہیں سکدے سن!

کوئی دس وجے سن کہ شاہ پور توں بندہ مڑ آیا۔ پر آکھدا ای کہ لجے دے بھرا دا کوئی پتہ نہیں سی۔ آون والے دسیا کہ اوہ تے کل شام ویلے گیا سی اوہ ڈانگ لے کے اجے تیکر مڑیا نہیں۔ پتہ نہیں کتھے گیا اے۔ اوہدی ووہٹی بڑی پریشان سی۔ تے اوہ وی نہیں آئی جے اوہدے گھر والا آوے گا تے اوہ وی آ جائے گی۔

پولیس آئی تے اوہناں نے سارے لوکاں نوں فیر اکٹھا جا کیتا۔ تے بڑے سوال جواب کیتے پر کسے نے ٹھیک جواب نہ دتا۔

جواب کیہ دے سکدے سن جد کسے نوں کجھ پتہ نہیں سی کہ قتل کس کیتا تے کد ہویا رات نوں کسے نے لجے بھڑ فا دی آواز وی نہیں سی سنی بس وارے تے لوکاں نے لجے نوں ویکھیا سی تے فیر سویرے سیدے نے اوہنوں لہو وچ مریا پیا ویکھیا سی۔ اوہدی ڈانگ وی اوہدے کول

ای گل وچ پئی سی۔

”لجے دی ڈانگ“ تھانیدار نے پچھیا۔ ”ایہدا مطلب ایہہ اے پئی لجے نوں پتہ سی جے اج دی رات اوہدے کسے ویری نے آنا اے، پر اوہنے کسے نال گل نہیں سی کیتی۔“

”نہیں“ فضلو نے اپنے خیال نوں ظاہر کر دیاں کیہا۔ ”پتہ جیہڑے لجے نوں وی نہیں سی، جے ہوندا تے اوہ ضرور کسے نوں دسدا۔“

کسے نوں کجھ پتہ نہیں سی کہ اصل گل کیہ اے، تے نہ ای تھانیدار نوں پتہ لگ سکیا۔ اوہنے رپورٹ لکھی تے لاش نوں پوسٹ مارٹم لئی نال لیندا گیا۔ چوہدری، سیدے تے چوکیدار دے بیان وی درج کرکے پولیس ٹر گئی۔ ایس دے کوئی باراں دا ویلا سی، پر لجے دا بھرا اجے تیکر نہیں آیا سی۔

چلا بھرا اے۔ اجے تیکر نہیں آیا۔ کیہ دسیا سی اوہنے۔ کل شاماں ویلے گھروں نکلیا سی ڈانگ لے کے۔ کدھرے اوہ ای تے......!

فضلو تے چوہدری اخیر وچ لجے دے گھروں نکلے۔

کوئی پتہ نہیں چلدا۔ ایس طراں چپ چپیتے کون قتل کر گیا تے فیر کسے نوں کوئی پتہ وی نہیں چلنا۔

”رات بڑی ہنیری سی“ چوہدری نے فضلو نوں گندی رات یاد آئی۔ ہنیریاں راتاں وچ کنے کالے کم ہو

افضل پرویز

گیت

پیلاں پاتی ایں —— گوری میرے جانی ایں
بنّے اُتے ہک پھلاہی
اُتے اُڈ پکے ڈھول سپاہی
گوری آئی ایں —— گوری میرے جانی ایں
سر تے رنگلی کھاری چائی
سوہل گھڑولی بھجاں لائی
بھتہ لیائی ایں —— گوری میرے جانی ایں
پتاں بھار مٹکنی آوے
چار چوفیرا نال نچاوے
لک لچکائی ایں —— گوری میرے جانی ایں
شک ویلھٹی شوخ جٹیٹی!
اس رانجھے نی ہیر سہیلی
ڈھول منائی ایں —— گوری میرے جانی ایں
ماہی تک کے کھڑ کھڑ ہسیا
گوری آئی تھکیواں لتھیا
من پرچائی ایں —— گوری میرے جانی ایں
دوئے اک دُوجے نے تکیتی
تے ایہہ کیتی خصماں سیتی
پیار نشانی ایں —— گوری میرے جانی ایں

حکیم ناصر

غزل

دل دریا بے انت اساڈا جیں اساڈے ندیاں
کانگاں چاہڑن، چھلاں مارن بے اوڑک بے حدیاں

اِس دُکھی دنیا وچ شالا جیوے لکھاں صدیاں
یاد اپنی دیاں لوتھاں جینے دل میرے تے لدیاں

کل دوپہریں پیا وچھوڑا اج سویرے مینوں
اِیں جاپے جیوں وچ وچھوڑے بیت گئیاں نیں صدیاں

بھاویں چھیر کے پٹ کھواؤ کوئی نہ دلّی واہ ہووے
اپنی موجوں آدھی راتیں چھیری آون ندیاں!!

دکھ وچھوڑا غم اڈیکاں، آساں جیتا سدھراں
پا کے پیار میں اپنے گھر وچ آپ بلاواں سدیاں

اج دنیا وچ کنڈ ڈل اوہلے کسے نوں کون سلاہوے
لوکی اپنے موہنہ تے بھر کے کردے اپنیاں ہدیاں

لوکاں نوں مڑ کوئی تھڑ نہ رہجاوے گی ناصر
جیکر سمجھن لگ پئے میریاں گلاں ادھ پچدیاں

ظفر اقبال

غزل

پچھے دِل دا دِیوا وِرھدیاں بدلاں کیتی گُل
دھول ہنیرے وِچ کھڑیار بھجدی مٹی دا پُھل

سُتی سَوں گئی راہواں اُتے پِیلی زرد ہوا
سُفنے اندر وِکھی ساویاں پتراں دی بل جُل

جدھر جاواں رو کے راہ اندر دا لال ہنیرا
کیہڑے جنگل وِچ لیائی دو قدماں دی بُھل

بھرے بزار وِچ ٹنگی ہوئی نسنگی بُجھی اکھ
ویکھ ویکھ کے پاگل ہوئی، ویکھن دا کیہہ مُل

اک ملتانن جیہی اگے دل دا ورقہ تھلیا
ہتھ ہلا کے آکھن لگی: جلھ او سائیں جلھ

★ پیر فضل گجراتی

غزل

ڈھل مکھ تیری اُتوں ہو جاندا پیدا دلاں اندر اضطراب ساقی
پُلی پُلی دی ہووے تے ہرج کوئی نہیں لبھے پئی شتاب ساقی
اَج عید دے چن دی آس لگی ذرا شام تک زیرِ نقاب رہنا
متے ڈیگرِیں روزے نہ کھول دیئے تیرا ویکھ کے مکھ مہتاب ساقی
مینوں لاریاں تے لارے دئی جائیں تانگھ وِچ چنگے دن پئے گزر دے نیں
چڑھیا آس امید دا نشہ رہندا مینوں ملے نہ ترش جواب ساقی!
سورج سوا نیزے اُتے آجائے گا اوہناں مستواراں تائیں خوف کاہدا
ساڈا پھردیاں بزم وِچ جنہاں ڈِٹھا دھر کے تلی اُتے آفتاب ساقی
ہویا کیہہ جے تیرے نیں نین کھیوے اکھاں میریاں وی گُٹ رہندیاں نیں
میرے کول سوہے سُوہے اتھرو نیں جے توں رکھنا ایں سُرخ شراب ساقی
کئیاں ممبر نشیناں نوں میں جاناں تیریاں پوڑیاں توں جیہڑے ڈگدے رہے
میرا تیرے میخانے دے اردگرد دے سارا گزریا عہد شباب ساقی
حیلی پیر دا فضل مشتاق ہاں میں کیہے قیمتی ساغر دی لوڑ نائیں
مینوں مٹی دا جام وی بھجدا اے میرا پیرا اے ابو تراب ساقی

سید علی شاہ ستانی (مرحوم)

(جہڑے ۲۱ جون ۱۹۶۱ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے نیں)

شمع تے پروانے

جتھاں جتھاں جلدی جلدی شمع علم دی بلی
میڈے جیہے اگوں دودھ کر دے یا علی یا علی
زباں اکھیں دا کر کے دی جگائی جوت علم دی
پڑھایا بال بال کوں جگ دتی گل گلی!
پڑھے جیہے سبھی دی علم و فن سکھیاں جتی دی جگ تاں
قلم بند او کر دتیاں بخط واضح جلی
کدھیں لگ نال کم نہ جہل کے دی اساں رکھیا
کتھی ہمیشہ کاہل بیچ بُری بری جہل جھلی
ڈریوسے جہل نال اساں ہمیشہ ای کھلم کھلا!
سکوں آوندا ایہجاں بھنباچی چد ہار کھلی
جو دنال اساں سدا جہاد ای روا رکھیا
ستاں او نکوں رہیاں ڈتیاں کیس تمام گلی
زبان سوتاں دیوچ لکھے جے شعر تیس رنجیس
ایہ سُناں پہے دیسی علی جو رات ونڈدا لگی

نذیر چوہدری (دیکھ)

غزل

خونی طوفاناں وچ ڈبن سوہنیاں روز ہزاراں
اکھیں ویکھے یوسف وکدے لکھاں وچ بزاراں
دل دی سنجی راہ تے بلدا اجے وی پیار دا دیوا
بھاویں درد فراق دے جھلے جھکڑ بے شماراں
توں ہوویں تے جنگل بیلے جنت لگن مینوں
تیرے باجھوں بھانبڑ بلدے وسن باغ بہاراں
کھوہ ہتھوں کھنج گئے سن جو اوہ جیل دا چا بن گے
جیہڑے چل چلیرے لے گئے زینت بن گئے بالاں
شگناں والا سہرا چوڑا جد اکھیں چڑھ جاوے
کتھاں بیراں وعدے بھجن قسماں گئی مٹیاراں
شاید وچ دھیانے کوئی لیلےٰ رستے لنگھے
پلکاں دی جھالر تے بیٹھے ہنجو، ہنجو قطاراں
پھٹ نذیر جگر دے کیویں سینے وچ بہالے
آس دا کچا دھاگہ پھڑ کے دل وچ سوچ وچاراں

عبدالرشید عبید

غزل

دیہندیاں سار کلیجے دیوچ وجے پھٹ کٹاری دے
تکھیاں نظراں میرے دل تے ڈنڈے پھیر گئے آری دے
موسیٰ تے وی ایداں ای خورے لشکاں پیاں بھل گیاں
ذرا کو جھاتی مار کے او ہنا بوہے ڈھوئے باری دے

•

عشق دے سودے اندر ایدوں ودھ نفع کیہ ہونا سی
نین ملے تے دو رنے ہو گئے سنتاں وچ بیماری دے
گگڑ بوہے تیک ڈنگاں وچ میں بڑے کال لیندی رہی
خورے کتھے جا کے سوں رہے بھاگ نصیباں ماری دے

•

ہجر دیاں سو دکھاں وچوں اک دی پیڑ ڈراسے ای کو
انگلی جداں بھجی جاوے پھس کے وچ گراری دے
آس لگا کے بہہ جا ہن توں کدی تے پلکاں جھکن گے
کدی عبید کھلن گے در روزنے او ہدی باری دے

محمد عالم کپور تھلوی

غزل

اج ساون پچھدا پھردا اے کس کافر توبہ کیتی اے
صد حیف! اہرلنا یا پی کیوں جادرُباوچ سیتی اے
اوہناں کالیاں کالیاں بدلاں نے کھچی اے تھو تے پینے دی
اج صوفیاں رنداں رل مل کے پی مے خانے دے بیتی اے
زلفاں دی چھاویں سُتے جو اٹھن گے روز قیامت نوں
پچھو اوہناں نوں جو سُتے نہیں کیہہ نال انہاں دے بیتی اے
جن جیسے سوہنے مکھڑے تے زلفاں نے گھیرا پایا اے
دل دلیاں بات بناوٹی کیہہ ایہہ زلفاں کیتی اے
کجھ گلے شکایتاں کرداں میں دل آکھدا سی جد ملیا او
ہن تاب ای ہی نہ بولن ایہہ جیہی گئی کیوں سیتی اے
سجدہ جو عاشق کر دے نے اور ندی سزا کیہہ جانے
پچھو ویکھ او ہناں دیوانیاں نوں جنہاں سولی آ تے نپیتی اے
کئی وار تو بکے بہہ بہہ کے میں عالم نوں سمجھایا اے
گل عاماں دے وچ کیتی نہیں گئی فیر نہ مستقل بیتی اے

★

محمد یونس اختر
(نویں جماعت)
* [illegible]

جُلاہے دی بھُل

بابے دادے ویلے اک جلاہے نوں دو بار پیلیاں تریاں آ رہیاں سن۔ اک دہاڑے اوہنے سوچیا کیوں نہ میں اجیہی داتری بنواواں جیہڑی آپے ہی فصل کپ چھڈیا کرے۔ اوہ جھٹ پٹ لوہار کول گیا تے اپنا بنیا کھدر اوہنوں دے کے آکھن لگا: "اے چاچا! مینوں اجیہی داتری بنا دے جیہڑی آپ ای فصل کپیا کرے۔ اگے مینوں بہتا پیر ہلاون دی لوڑ نہ پوے!"

لوہار سیانا سی۔ اوہنے اک داتری بنا دتی۔ اتے آکھن لگا ایہنوں پیلی دے بنے تے رکھ دویں۔ ایہہ آپے کپ چھڈے گی۔ جلاہا ڈاڈھا راضی ہویا تے لوڈھے ویلے اوہ لے کے اپنی پیلی دے بنے اُتے رکھ آیا۔ ترکالاں ویلے جد پیلی کول اپڑیا تاں کیہ ویہندا اے داتری تے فصل دوویں اوتھے دیاں اوتھے ای سن۔ داتری نوں ہتھ لا کے ویکھیا تاں اوہ تپی ہوئی سی۔ اوہ آکھن لگا ہوے نہ ہوے ایہنوں تاپ چڑھیا ہویا اے نہیں تاں ایہنے فصل ضرور کپ چھڈنی سی۔

اوہ جھٹ پٹ اک کھوہ تے گیا تے داتری نال رسی بنھ کے اوہنوں پانی وچ ڈوب دتا۔ جھٹ کو اوتھے بیٹھا اڈیکدا رہیا۔ جد ویکھیا ہن ٹھنڈی ہو گئی ہووے گی اوہنے داتری باہر کڈھ لئی۔ ایہہ سوچ کے کہ اوہدا تاپ لہہ گیا اے، اوہ خوش خوش اوہنوں گھرے گیا تے فصل کپن والی گل دوجے دہاڑے تے چھڈ دتی۔

گھر اپڑیا تاں کیہ ویہندا اے اوہدی ماں تاپ نال پئی ہونگ رہی سی۔ لوکی آکھن لگے: "توں چھیتے مر گیا ایں جا ہن چھیتی کر کے حکیم نوں سد کے لیا۔" اوہ کہن لگا: "تسی تاں جھلے ہو گئے او۔ میرے نالوں وڈا حکیم کیہڑا ہو سکدا اے؟ تسی ہٹ جاؤ میں آپے علاج کر لواں گا۔" لوکی جیہڑے بیٹھے سن اپنے گھراں نوں پرت آئے۔

داتری والا دارو اوہنے اپنی ماں تے وی ورتیا۔ اوہنوں کدھاڑے چکیا تے اوسے کھوہ اُتے لے گیا۔ ماں دیاں تاں نوں رسا بنھیا تے اوہنوں کھوہ وچ لمکا دتا۔ جھٹ کو کھوہ وچ اوتھے ہی رکھیا۔ جد ویکھیا ٹھنڈی ہو گئی ہووے گی، اوہنوں باہر کڈھ لیا تے کدھاڑے چا کے گھرے لے گیا۔

اوہدا خیال سی پئی اوہ فجر تائیں چنگی بھلی ہو جاوے گی۔ پر جد سویرے اٹھیا تاں اڈ اوتھے دی اوتھے ای پئی رہی۔ سگوں منہ کھلا سی تے چٹیاں کریاں چمبڑیاں ہوئیاں سن۔ ایہنے نوں گوانڈھی وی اپڑ گئے۔ سیدیاں سیدیاں اوہناں نوں آکھن لگا: "لو تسی آہندے سو پئی میں حکیم نوں سد لیاواں۔ ایہہ ویکھو میری ماں کیویں کھڑ کھڑ ہسدی پئی اے تے نالے تل کھاوندی پئی اے۔" اوہ آکھن لگے: "جلاہیا! تیری مت کیوں ماری گئی اے۔ ایہہ تاں چروکنی مر چکی اے۔"

سلمیٰ خانم

بُجھو کھاں؟

(۱) چڑھ چوکی تے بیٹھی رانی
سر تے اگ بدن تے پانی

(۲) سبھ دنیا تے اوسے دا راج
اُس بن راجا کرے نہ راج

(۳) باہروں آیا بابا لشکری
جاندا جاندا کر گیا مشکری

(۴) راہ دے وچ اک نار کھلوتی
ٹرن لگیاں پکڑ کھلوتی

(۵) تھال بھریا پتاسیاں
کوئی گن نہ سکے

(۶) نکی جیہی پٹاری
کدی ادھی کدی ساری

(۷) سبز پٹاری مٹھا بھت
لٹو سیتو ہتھو ہتھ

(۸) رتلی پتلی نین گوری
کاٹھ دی گھگھری چم دی چولی

(جنہاں بالاں دے سبھ جواب صحیح ہون گے اوہناں داناں چھاپیا جاوے گا تے رسالہ مفت گھلیا جاوے گا۔ اپنے سکول داناں تے جواب لکھنا ضروری اے۔ (ادارہ)

محمد مسعود غانم
(اوّل جماعت، [illegible] (سرگودھا)

★

"چھجی چھاں جیوے ماں"

کھکھڑیاں خربوزے کھاں
کھاندی کھاندی کابل جاں

کابلوں آندی گوری گاں
گوری گاں، گلابی وچھا
مارے سنگ تڑاوے رسا
مُنڈے کھیڈن گلی ڈنڈا

کڑیاں چڑیاں نھاوندیاں
مرد کرن ایکا تپا
رناں گھر وساوندیاں
آل مال ہویا بتھال!

ادبی سرگرمیاں

رائٹرز گلڈ، لاہور

۲ ستمبر ۱۹۶۱ء نوں ۵ وجے شامیں بی این آر سنٹر ویناتھ مینشن دے ٹھنڈے ٹھار کمرے وچ اک تنقیدی اجلاس ہویا۔ جیہدی صدارت عبدالمجید بھٹی ہوراں کیتی۔ سبھ توں پہلاں محمد آصف خاں ہوراں اک مضمون "پنجابی ناول" دے سرناویں ہیٹھ پڑھیا (ایہہ مضمون 'پنجابی ادب' ستمبر ۶۱ء وچ چھپ گیا اے) ایس مضمون وچ اوہناں ناول دے موڈھی لکھاری بھائی ویر سنگھ توں لے کے سمکالی لکھاریاں دے ناولاں دا جائزہ لیا سی۔ تے دسیا سی کہ کیویں پنجابی ناول مذہبی پرچاراں توں ٹردا ٹردا تاریخی، سماجی تے ادبی پدھراں تیکر اپڑیا اے۔ اوہناں غیر مسلم ناول کاراں دیاں کوششاں نوں رج کے سلاہیا جیہناں دیاں کوششاں نال پنجابی دنیا دے ودھیا ناولاں نال اکھاں میلن دے قابل ہوئی۔

ڈاکٹر عبدالسلام خورشید ہوراں نوں اعتراض سی کہ مضمون وچ کجھ لفظ اجیہے ورتے گئے نیں جیہناں دا سکھی پنجابی نال تعلق اے۔ اوہناں دا ایہہ وی خیال سی پئی غیر مسلم لکھاریاں نوں اینا ودھا چڑھا کے نہیں دسنا چاہیدا سی۔

عبدالقدیر رشک ہوراں جواب دیندیاں کہیا کہ محمد آصف خاں ہوراں اپنے مضمون وچ ناول دی تاریخ دا جائزہ لیا اے۔ اوہناں اوہو کجھ لکھیا اے جو تاریخ آہندی اے۔ ایہہ گل لکھاری دی ادبی بددیانتی ہوندی جے اوہ اوہناں غیر مسلم لکھاریاں دا ذکر نہ کردا۔ جیہناں ناول دی ترقی وچ اپنا سیر پایا اے۔ جمیل اختر ہوراں آکھیا پئی ایہہ کسے وڈے مضمون دا موضوع اے پئی پاکستانی ناول کاراں دا پنجابی ناول دی ترقی وچ کیہ حصہ اے۔ تاریخی حقائق توں منہ موڑنا یاں ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ وانگوں اوہناں نوں مروڑ توڑ کے پیش کرنا اینا چنگا کم نہیں۔

ایہدے مگروں شفقت تنویر مرزا ہوراں اپنا افسانہ پڑھیا۔ مائکروفون دے خراب ہون کے اوہناں دی مٹھی آواز پاروں چنگی طرحاں سنیا نہ جا سکیا۔ ایہو حال حکیم تائب رضوی نال ہویا۔

۱۶ اکتوبر ۱۹۶۱ء دی شام نوں فیر گلڈ ولوں اوہو جیہا ای ہویا۔ جیہدی صدارت ڈاکٹر فقیر ہوراں کیتی۔ اخباراں وچ غلط وقت چھپ جاون پاروں بہت گھٹ لوگ آئے سن۔ بہوتیاں ہور پڑھن والیاں وچوں نہ تاں رفیع پیرزادہ آئے سن تے نہ وقار انبالوی۔ پہلے نے کہانی پڑھنی سی تے دوجے نے مضمون۔ بابا عالم سیاہ پوش ہوری آئے ہوئے سن۔ جیہناں اپنی نظم "ملا سنگھ تے ہوری" پڑھ کے سنائی۔ عبدالمجید بھٹی ہوراں نوں نظم دے چار ٹوٹے دے قافیہ اتے اعتراض سی۔ ڈاکٹر فقیر تے حکیم ناصر ہوراں دی جاچے ایہہ قافیہ ٹھیک سی۔ ایہدے مگروں عبدالمجید بھٹی، حکیم ناصر تے ڈاکٹر فقیر ہوراں اپنا سجرا کلام سنایا تے اجلاس مک گیا۔ ۲۳ اکتوبر نوں شام دے ۵ وجے گلڈ دے اپنے دفتر پروفیسر ہوش منٹگمری روڈ تے اگلا اجلاس ہوئے گا۔ جیہدے وچ رؤف ملک ہوری مضمون، منظور جمشیر ہوری کہانی تے سلیم کاشر ہوری نظم پڑھن گے۔

پنجابی ادبی سوسائٹی، لاہور

دوں ۹ ستمبر ۱۹۶۱ء نوں "راجہ رسالو ہوراں نال اک شام" پرانی چھاؤنی روڈ تے منائی گئی اے۔ جیہدے وچ حکیم ناصر، رفیق چیخ، حکیم تائب رضوی، اسماعیل قلندر، انعام ادیب، سید جعفری، اکبر کاظمی تے دوجے سجناں نے اپنا کلام سنایا۔ محفل مکن تے آئے سجناں

دی چنگے معناں نال سیوا کیتی گئی۔

حلقہ پنجابی ادب لاہور وَلّوں ۲۳ ستمبر ۱۹۶۱ء نوں برکت علی محمڈن ہال وچ استاد مومن مرحوم دی یاد وچ اک مشاعرہ ہویا جیہدی صدارت حاجی فضل دین بخت ہوراں کیتی۔ استاد ہوراں دے بچے شاگرد اللہ وتہ ناظر ہوراں دی دستار بندی ہوئی۔ شاعراں وچوں حکیم ناصر، رؤف شیخ، انجم تاب رضوی، امام الدین مجاہد، احمد دین سید توں وکھ لاہور دے سبھے استاد شاعراں حصہ لیا۔

رائٹرز گلڈ لائل پور دا پہلا اجلاس ۲۲ ستمبر ۱۹۶۱ء نوں ہویا۔ جیہدے وچ چار رکن جوہر جالندھری، آغا محمد رفیق ساقی، فضل حسین حضر تصور، علی محمد ماچی ہوری چنے گئے۔ اگلے دن اجلاس ۱۳ اکتوبر ۱۹۶۱ء نوں ہو رہیا اے جیہدے وچ چراغ الدین جعفری مضمون، غزل جوہر جالندھری، اتے نظم فضل حسین حضر تصور ہوری پڑھن گے۔

پنجابی پرچیا لاہور دے سکتر پتر توں پتہ لگا اے پئی ۱۴ اکتوبر ۱۹۶۱ء نوں ۵ وجے شام پنجابی پرچیا دے دفتر ۹ سلطان پورہ روڈ تے پنجابی زبان دے وادھے دی اک اکٹھ ہو رہیا اے اتے اوہدے نال نال اک مشاعرہ وی ہووے گا۔

ڈاک

رجبہ ربانو ملتان } میرے ولوں افضل احسن ہوراں نوں مبارکباد دیو۔ "ڈیو اتے دریا" ہر لحاظ نال ناول وچ اک وادھا اے۔ جیہڑی نویں پنجابی ادب تے زبان نال سلام دعا رکھن والا ہر بندہ افضل احسن ہوراں دا مشکور اے۔ ایہہ ناول نویں لکھن والیاں نوں اک نویں طرز دی راہ دکھاوندا اے۔ امید اے "دیو اتے دریا" ویکھ کے محترم جناب محمود اختر کیانی ہوری چپ نہیں رہن لگے۔ پنجابی ادب تے زبان، توں اوہناں کولوں وی ڈھیر ساریاں امیداں نیں۔

محمد عارف رضا لیکچرار گورنمنٹ کالج کیمبل پور } ستمبر ۱۹۶۱ء دا پرچہ بڑا سوہنا اے۔ پنجابی ادب دی ترقی لئی ایہہ ڈاڈھا ضروری سی کہ ادب دیاں وکھو وکھ صنفاں دا تعارف پڑھے لکھے پر پنجابی ادب توں ناواقف طبقے وچ کرایا جاندا۔ تہاڈا ایہہ قدم بڑا قابل تعریف اے۔ تساں ناولٹ "دیو اتے دریا" چھاپیا اے۔ پنجابی ناول دی تاریخ بارے محمد آصف خان ہوراں دا تعارفی مضمون وی بڑا پسند آیا۔ جتھے ڈاکٹر غلام جیلانی برق ہوراں دے مضمون "کیا عربی پاکستان میں اردو اجنبی زبان ہے" دا تعلق ہے۔ میں اوہناں دیاں گلاں نال متفق نہیں۔ سگوں افسوس ایہہ اے پئی اوہناں نے پروفیسر محمود شیرانی ہوراں دی کتاب "پنجاب میں اردو" دے کئی چونویں حصے لفظاں دے ہیر پھیر نال چھپوا دتے نیں۔۔۔۔۔۔!

سلیم خان گمی مظفر آباد } افضل احسن ہوراں دا ناولٹ "دیو اتے دریا" (شمارہ ستمبر ۱۹۶۱ء)

رب دی سونہہ سواد آ گیا ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ !

شمشیر دا کردار ڈاڈھا اگھڑیا اے۔ ناولٹ دا سقاں حقیقت بڑا دسیا گیا اے حالانکہ حقیقی ناولاں تے شکر گڑھ اے۔ میں آپ شکر گڑھ دا رہن والا واں تے دربار صاحب کرتار پور ہمیشہ (بسنتری) نومنی تے بشیر وکیت نوں سیاندا واں۔ افضل احسن ہوراں لکھیا اے۔ نالے دیوی دا ویلکن نالے لالاں دا وچ۔ چنداں ایہہ نوں "کلے دیوی دا ویلکن دا دنگاں دا جھیڑا" کہندے نیں۔ میرے خیال وچ شیشی بھری شربت دی سد اپنی اے:

"شیشی بھری شربت دی جیہڑی نتری وانگ کھوہ، میتوں ستی نوں دن چڑھ گیا۔

وچ ٹکیاں نال سہیلیاں، میری اکھیں پے گیا نور۔"

ایہہ معمولی گلاں نیں، اصل گل ایہہ وے پئی ڈاڈھا سوہنا ناولٹ چھپیا اے۔ تہاڈے بیلی افضل احسن نوں مبارکاں۔ افضل احسن ہوراں پنجابی ادب نوں ریشمے تے شمشیرے دے دو ڈیہی لگن کردار دتے نیں۔ جیوندے رہن۔

پڑچول

کتاب ۔۔۔۔۔۔ اور شمع جلتی رہی

لکھاری ۔۔۔۔۔۔ ایم۔ اے۔ شمشاد

مُل ۔۔۔۔۔۔ چار روپے ۵۰ پیسے

ناشر ۔۔۔۔۔۔ نسیم پبلیکیشنز اندرون بوہڑ گیٹ ملتان

"اور شمع جلتی رہی" ایم۔ اے۔ شمشاد ہوراں دا دوسرا ناول اے۔ ادب وچ جمود دے ایس دور وچ اک چنگا بھلا ناول لکھنا ڈاڈھا اوکھا کم اے۔ ایہہ ناول تے شمشاد ہوراں دیاں دوجیاں کہانیاں پڑھن مگروں پتہ لگدا اے پئی شمشاد منٹو سکول نوں اگے لیاون لئی ڈاڈھے ہتھ پیر مار رہیا اے۔ ایس پڑدے دے پچھے ناول وچ اوہنے ہلکی ہلکی ٹیس تے مٹھے مٹھے درد نوں قائم رکھیا اے۔ کہانی اک چنگی جاندار اے پر اوہنوں کئی ٹکڑیاں وچ تقسیم کر دتا گیا اے۔ ناول وچ کردار گھٹ تے سارے دے سارے اپنے کماں وچ رُجھے تے چلدے پھردے نظر آوندے نیں۔ شمشاد نے اپنے ایس ناول لئی کوئی نواں تے وددھیا پلاٹ نہیں لبھا سگوں اوہنے اوہناں ای چیزاں نوں لیا اے جیہڑیاں عام طور اُتے ساڈے آلے دوالے روز ہوندیاں وہندیاں نیں۔ مثلاً ساڈے ملک وچ ہون والیاں غلط قسم دیاں شادیاں، نوجواناں دا غلط فہمیاں وچ مبتلا تے قتل نال تھیں ہونا۔ اوہناں دیاں غرضیاں تے بے راہ رویاں۔ شمشاد نے ہر کردار نال پورا پورا انصاف کیتا اے۔ تے اوہنوں بنان سوارن وچ کوئی کسر نہیں چھڈی۔ شمشاد دے پہلے ناول "سوزِ تمنا" تے ایس ناول نوں پڑھن توں پتہ لگدا اے پئی اوہ کنی تیزی نال اپنی منزل ول ودھ رہیا اے۔

کتاب دے مصنف دے نال نال جے "نسیم پبلیکیشنز" دا ذکر نہ کیتا جاوے تے ڈاڈھی ناانصافی ہووے گی۔ ملتان ورگی خشک سرزمین وچ ایس قسم دیاں کتاباں چھاپنا چنگا دل گردے دا کم اے۔ تے ایس لحاظ نال ایہہ ادارہ مبارکباد دا مستحق اے پئی اوہنے اوڑ دے ایس کے وچ چنگیاں کتاباں چھاپن دا ذمہ لیا اے۔ کتاب اُتے سوہنے تے رنگدار ٹائیٹل دے نال نال لکھائی چھپائی وی چنگی اے۔

☆ اگلے لکھاری

ایم۔ اے۔ شمشاد ہوراں دا طنزیہ تے مزاحیہ ناول

"دیوا" اگلے نوں "پنجابی ادب" وچ قسطاں وچ چھپنا کریگا ؟؟؟